

1963-1964 KIBRIS KRİZİ: TÜRK DIŞ POLİTİKASI TARİHİNDE ASKERİ, SİYASAL VE HUKUKSAL BOYUTLARIYLA BİR ZORLAYICI DİPLOMASİ UYGULAMASI

Dr. Bülent ŞENER*

Öz

1963-1964 Kıbrıs Krizi, görelî olarak uzun bir zaman dilimine yayılan ve farklı ivmeler taşıyan bir krizdir. Krizin hem bu özelliği hem de krizin özgül şartları dikkate alındığında, Türkiye'nin krizi zorlayıcı diplomasiyle çözüme stratejisi büyük ölçüde gerçekçi bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye bu stratejisini bir yandan diplomatik süreçleri işletmek, diğer yandan da mecbur kaldığı takdirde fiili güç kullanımının gerektireceği askerî hazırlıkları olanakları ölçüsünde yapmak üzerine kurmuştur. Bu çerçevede krizin başlangıcından itibaren İnönü Hükümeti tarafından elde edilmeye çalışılan şey, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın tek yanlı eylemler ve kararlarla değiştirilmesini Türkiye'nin kabul etmeyeceğini muhataplarına kabul ettirmek ve Ada'da yaşayan Kıbrıs Türk toplumunun haklarını güvence altında tutabilmek olmuştur.

İnönü Hükümeti bu hedefi elde etmeye yönelik olarak bir yandan diplomatik girişimlerini sürdürürken, diğer taraftan adadaki Türk toplumuna yönelik şiddet eylemlerinin sona erdirilememesi durumunda devreye sokmak üzere sınırlı ölçekte askerî güç kullanımını da içeren bir zorlayıcı diplomasi stratejisini de rasyonelize etmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, bu kriz sırasında Türkiye zorlayıcı diplomasi stratejisini, hem askerî hem de siyasal açıdan karşılaşılabilecek tepkileri ve kayıpları en aza indirecek bir fayda-maliyet analizi çerçevesinde ve istediği sonucu da alabilecek şekilde oluşturmaya çalışmıştır.

* Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, bulentsener@yahoo.com

Sonuç olarak, İnönü Hükümeti bu kriz boyunca çok da olumlu olmayan askerî ve siyasî olanaklar içerisinde izlemiş olduğu politikayla, Kıbrıs'taki mevcut statükoyu sürdürme, Türk-Yunan dengesini koruma ve uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan haklarını korumak ve kullanmak için Türk dış politikası açısından önemli ve başarılı bir sınav vermiştir.

Anahtar kelimeler: 1963-1964 Kıbrıs Krizi, Zorlayıcı Diplomasi, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları, EOKA, Makarios.

Abstract

A Coercive Diplomacy Practice In The History Of Turkish

Foreign Policy From Military, Political, and Legal Dimensions

The 1963-1964 Cyprus Crisis spans a long period of time and gains different accelerations. Considering this feature and specific conditions of the crisis, Turkey's coercive diplomacy strategy in order to solve the problem appears to be a largely rational choice. Turkey based this strategy on two pillars; first, to operate diplomatic processes, second, provide military readiness within its capabilities and use it when forced to use actual power. In this sense, the very point that Inonu government has tried to reach since the start of the crisis is to make sure that Turkey will not accept replacement of Zurich and London agreements based on unilateral actions and decisions; and assure the rights of Turkish Cypriot community living in the island.

On the one hand Inonu government continued its diplomatic initiatives to achieve that goal, on the hand, tried to rationalize a coercive diplomacy strategy including the use of a limited scale military power if the acts of violence against Turkish Cypriot community in the island do not come to an end. In other words, Turkey tried to form its coercive diplomacy strategy within the framework of a cost-benefit analysis, which minimizes the reactions and losses that will be faced both in terms of military and diplomacy, and in a way that Turkey will obtain the desired result.

As a result, the Inonu government gave an important and successful test in terms of Turkish foreign policy through the policies, which aim to keep status quo in Cyprus, protect Turkish-Greek equilibrium, and to protect and use the rights arising from international treaties; that were adopted during the crisis in a limited military and political advantage.

Key words: 1963-1964 Cyprus Crisis, Coercive Diplomacy, 1959 Zurich and London Agreements, EOKA, Makarios.

1. Giriş: Kıbrıs Sorunu'nun Tarihsel Arka Planı

Kıbrıs Sorunu, uluslararası bir uyuşmazlık olarak, 1955 yılından bu yana Türk dış politikasının ana konularından birini oluşturmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu'na taraf olmasının temel nedenleri; Ada'nın

geçmişte¹ Türk hâkimiyetinde olması, Ada'nın hem Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına yakınlığı nedeniyle jeopolitik/jeostratejik açıdan² hem de Lozan Barış Andlaşmasıyla kurulan Türk-Yunan dengesi açısından önem arz etmesi, adada önemli büyüklükte bir Türk cemaatinin yaşamakta olması ve bu cemaate karşı zaman zaman girilen baskı ve şiddet içeren eylemlerin varlığı olarak özetlenebilir.

Sorunun ortaya çıkışı, 1878'de İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nın yönetimini üstlenmesinden³ itibaren her fırsatta "enosis"⁴ taleplerini dile getiren

¹ Kıbrıs adası, farklı zaman dilimlerinde farklı toplulukların ve medeniyetlerin hâkimiyeti altında bulunmuştur. Çok eski çağlarda, sırasıyla, Mısır, Miken, Pers, Helen, Roma uygarlıklarının hâkimiyeti altında bulunan ada, daha sonra Bizans (330-1191), Venedik (1191-1571), Osmanlı (1571-1878), İngiliz (1878-1959) hâkimiyeti altında bulunmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Farid Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, Scarecrow Press, Inc., pp. XXI-XXXVIII, XLII-LV, USA 2010.

² Kıbrıs, Akdeniz'in -Sicilya ve Sardunya adalarından sonra- üçüncü büyük (Doğu Akdeniz'in ise en büyük) adasıdır. Ada'nın, Mısır'ın kuzeyi (300 km.), Lübnan'ın batısı (90 km.), Türkiye'nin güneyi (60 km.) ve Yunanistan'ın güneydoğusu (360 km.) arasındaki konumlanışı, ona eski zamanlardan bu yana jeopolitik/jeostratejik bir değer yüklemektedir. Adanın üç kıta arasındaki konumlanışının yarattığı bu avantajlı pozisyon, Doğu Akdeniz'de güçlü olma çabası içerisindeki güçler açısından önem arz etmektedir. Kıbrıs'ın jeopolitik/jeostratejik önemi konusunda bkz. Osman Metin Öztürk, *Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Altinküre Yayınları, Ankara 2003.

³ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucunda imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının ciddi manada Rus tehdidi altına girmesi karşısında İngiltere harekete geçerek, Kıbrıs'ın geçici olarak kendisine üs olarak verilmesini ve buna karşılık, yeni bir Rus saldırısı karşısında Osmanlı-İngiliz ittifakı yapılmasını teklif etmiştir. İngiltere'nin bu teklifinin altında yatan neden, İngiltere ve Çarlık Rusya'sının Ortadoğu'da ve Akdeniz'de çatışan çıkarları ve Rusya'nın güneye sarkması durumunda başta Hindistan olmak üzere İngiltere'nin Asya'daki sömürgelerinin tehlikeye girecek olmasıydı. Bu nedenle, İngiltere 1791'den beri sürdürmekte olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruma politikası"nın artık işe yaramadığını görerek, yıkılması mukadder olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı stratejik noktalarına yerleşmek suretiyle İngiliz çıkarlarını ve "İmparatorluk Yolu"nu (Mısır-Süveyş Kanalı, Akdeniz-Cebelitarık Boğazı) garanti altına almayı hedefliyordu. İngiltere'nin Kıbrıs konusundaki bu teklifi, 4 Haziran 1878'de İstanbul'da imzalanan bir antlaşmayla hukuki boyut kazanmış ve hükümler hakları Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmak koşuluyla Kıbrıs'ın yönetiminin İngiltere'ye devredilmesi hükme bağlanmıştır. Antlaşmaya ek olarak 1 Temmuz 1878'de imzalanan bir antlaşmayla da, Rusların Doğu Anadolu'da işgal ettiği topraklar tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na geçtiği takdirde, 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmanın hükümsüz kalacağı ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı derhal boşaltacağı hüküm altına alınmıştır. Ancak, başkenti Rus tehdidi altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna ilişkin olarak toplanan Berlin Kongresi'nde (13 Haziran-13 Temmuz 1878) İngiltere'nin takındığı tutumlar karşısında şüphelenen Osmanlı yönetimi, 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmayı onaylamaya yanaşmamıştır. Bunun üzerine İngiltere, 8 Temmuz 1878'de Osmanlı İmparatorluğu'na bir ultimatom vererek, antlaşma onaylanmadığı takdirde Kıbrıs'ın idaresini silahlı kuvvet kullanarak ele alacağını ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamının da tehlikeye gireceğini bildirmiştir. İngiltere'nin bu baskısı ve başkent yakınlarındaki (Yeşilköy civarındaki) Rus askeri tehdidi karşısında direnme imkânı bulunmayan Sultan II. Abdülhamit, 15 Temmuz 1878'de antlaşmayı onaylamak zorunda kalmıştır. I. Dünya Savaşıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'nin karşısındaki "İttifak Devletleri" bloğunda yer alması, Kıbrıs konusunda İngiltere için önemli bir fırsat doğurmuştur. 5 Kasım 1914'te İngiltere 4 Haziran 1878 tarihli antlaşmayı tek taraflı feshederek Kıbrıs'ı kendi topraklarına ilhak ederek fiili bir durum yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bu feshi ve ilhaki kabul etmediğini ilan etse de, İngiltere'nin adadaki fiili işgal durumu savaş sonrasında da devam etmiştir. Nihayet Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrasında içinde bulunduğu nesnel koşulların belirleyiciliğinde, İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak kararını Lozan Barış Antlaşması'nda tanıyarak, İngiltere'nin uzun zamandır fiilen elinde bulundurduğu Mısır ve Sudan'la birlikte

Kıbrıslı Rumların bu doğrultudaki çabalarının II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yoğunlaşmasıyla yakından ilgilidir. Bu çerçevede, İngiltere'nin Ada'da yerel yönetimler için seçim yapılması amacıyla 1941'de siyasal faaliyetlere izin vermesinden sonra; Kıbrıslı Rumlar, Kilise ve AKEL'in (Anorthotikó Kómma Ergazómenou Laoú /Emekçi Halkın İlerici Partisi) önderliğinde “*kendi kendini yönetme*” (self-government) ve “*enosis*” taleplerini daha yüksek sesle dile getirerek İngiliz yönetimine karşı mücadele başlatmışlardır. 1941-1954 yılları arasında, Yunanistan'ın da desteklediği Rum talepleri karşısında ara çözümlerle durumu idare eden İngiltere; bu dönemden sonra Ortadoğu'daki dengeleri de göz önüne alarak, iç politikada giderek başına dert olan ve kendisini yıpratran bu sorun karşısında politika değişikliğine gitmek zorunda kalmıştır.

Sorunu uluslararasılaştırma çabalarında⁵ ve İngiltere nezdindeki girişimlerinde beledikleri sonucu elde edemeyen Kıbrıslı Rumlar, Nisan 1955'ten itibaren Albay Georgias Grivas'ın liderliğindeki EOKA⁶ (Ethniki Organosis Kiprion Agoniston/Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü) aracılığıyla silahlı şiddet eylemlerine başlamışlardır. Silahlı şiddet eylemlerinin artması karşısında İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin de katıldığı üçlü bir konferans tertip ederek (29 Ağustos 1955'te Londra Konferansı'nda) sorunu görüşmüş ve Kıbrıs için yeni reform tasarısını (yeni anayasayla Kıbrıs'ın kendi kendini yönetme aşamasına geçebileceğini) açıklamıştır. Gerek reform önerisinin taraflarca kabul edilmemesi, gerekse Türkiye'de

---

Kıbrıs üzerindeki bütün egemenlik haklarından da (madde(ler) 16-21) bu ülke lehine vazgeçmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C. I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985; İsmail Soysal, *1571'den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Kıbrıs Sorunu*, KKTC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.

⁴ Yunanca'da “*birleşme*” anlamına gelen “*Enosis*” kavramı, Helen uygarlığının geliştiği ve yayıldığı her yerin Yunanistan'a ilhak edilmesi yönündeki düşünceyi ifade etmektedir. Yunan dış politikasındaki Pan-Helenik ideallerin “*Megali İdea*” (Büyük Düşünce) gibi bir uzantısı olan “*Enosis*” fikri, özellikle XIX. yüzyıl sonlarından itibaren (Girit'in Yunanistan'a ilhakıyla birlikte) gündeme gelmiştir. Kavram bugün daha çok Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören politikayı adlandırmak için kullanılmaktadır.

⁵ 16 Ağustos 1954'de, Yunanistan Başbakanı Papagos, BM Genel Sekreterliği'ne başvuruda bulunarak, BM Genel Kurulu'nun gündemine “*eşit haklar ve self determinasyon ilkelerinin, BM koruyuculuğu altında Kıbrıs adasında yaşayan nüfusa uygulanması*” maddesinin de konulmasını talep etmiştir. Yunanistan'ın bu başvurusu üzerine, BM Genel Kurulu 24 Eylül 1954'te sorunun gündeme alınmasını kabul etmiştir. 14 Aralık 1954'te gerçekleşen IX. Genel Kurul toplantısında tarafların soruna ilişkin tezlerini dile getirmeleriyle ilk kez “*uluslararası*” bir sorun olma hüviyetini kazanan Kıbrıs Sorunu karşısında, Genel Kurul bir karar almayı uygun bulmadığını açıklayan 814 (IX) sayılı kararıyla o tarihte sorunu görüşmeyi reddetmiştir. Bkz. *Yearbook of the United Nations*, p. 94-96, 1954.

⁶ “*Enosis*” için faaliyet gösteren ve 1955-1959 yılları arasında daha çok İngiliz yönetimine karşı mücadele eden EOKA, İngilizlerin adadan çekilmesinden sonra Kıbrıslı Türk toplumuna karşı silahlı şiddet eylemlerine girişmiştir. EOKA saldırılarına karşı Kıbrıslı Türk toplumunun direniş örgütü olarak Ağustos 1958'de Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur. Türkiye'den alınan gizli askerî ve ekonomik destekle kurulan TMT, bir direniş örgütü olmakla birlikte; bazı iddialara göre, Türkiye'nin “*taksim*” tezini kabul ettirebilmek üzere Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların bir arada yaşamalarının olanaksızlığını göstermek için iki toplum arasındaki şiddet eylemlerinin artmasına da yol açmıştır. Bkz. Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflası*, Öteki Yayınevi, s. 125-126, Ankara 1998.

ortaya çıkan “6-7 Eylül Olayları”nın yarattığı olumsuz hava sonucunda konferans sonuç elde edemeden dağılırken; Türkiye de bu konferansla birlikte sorunun tarafı haline gelmiştir.⁷ Mart 1956’da Kıbrıs Rum toplumu lideri Başpiskopos Archbishop Makarios’un EOKA’yla ilişkileri gerekçe gösterilerek İngiltere tarafından sürgüne göndermesiyle birlikte adadaki şiddet eylemleri daha da artarken; aynı yıl patlak veren Süveyş Krizi’nin İngiltere açısından yarattığı başarısızlık İngiltere’nin tutumunu da etkilemiştir. Self-determinasyon ilkesinin Kıbrıs’a uygulanmasını kabul eden İngiliz hükümeti, 1956-1958 yılları arasında sorunun çözümü için çeşitli planlar ortaya koymuş⁸, ancak bir netice elde edememiştir.

Toplumlararası çatışmaların hızla artması ve buna bağlı olarak Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin gerginleşmesinin NATO’nun (North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) güneydoğu kanadında yarattığı/yaratacağı çatlak karşısında ABD (Amerika Birleşik Devletleri) devreye girerek sorunun çözümü için ağırlığını ortaya koymuştur.⁹ Bu bağlamda, Washington’un “bağımsız” bir Kıbrıs devletinin kurulması için Ankara ve Atina nezdinde başlattığı girişimler sonucu gerçekleştirilen Zürih Zirvesi (6-11 Şubat 1959) ve Londra Konferansı (17-19 Şubat 1959) sonucunda bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması için gerekli olan hukuksal metinlerin imzalanmasıyla birlikte Kıbrıs Sorunu’nun ilk aşaması sona ermiştir.

⁷ II. Dünya Savaşı’nın ertesinde Kıbrıs Rum toplumu ve Yunanistan’ın aksine, Türkiye Kıbrıs’a ilişkin gelişmelere pek fazla ilgi göstermemiştir. Türkiye’nin böyle davranmasında, konunun Lozan’da hükme bağlanmış olmasının payı olmakla birlikte, Türkiye’nin İngiltere’nin içişlerine karışır bir konuma gelmek istememesinin de etkisi vardır. Türkiye’nin Kıbrıs’taki gelişmelerle ilgilenmeye başlaması, adadaki Kıbrıs Türklerinin de etkisiyle bu konunun 1948’lerden itibaren Türk kamuoyunda gündeme gelmesinden sonradır. 1949 ve 1950’de hükümet yetkilileri, basına, konuyu İngiltere’nin bir iç meselesi olarak gördükleri yolunda beyanlatır vermişlerdir. Örneğin, 17 Aralık 1949’da Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, İngiltere’nin adadan çekilme gibi bir durumunun olmadığını basına açıklarken; 23 Ocak 1950’deki bir başka beyanatında, Türkiye açısından “Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü, Kıbrıs bugün, İngiltere’nin hakimiyet ve idaresi altındadır.” sözlerini sarf etmiştir. Benzer şekilde, Demokrat Parti (DP) Hükümeti’nin ilk yıllarında da konuyla doğrudan ilgilenilmediği görülmüştür. Bu bağlamda, 1950’lerin ilk yarısında Türkiye’nin “Kıbrıs politikası”, NATO perspektifinden ele alınarak, adadaki statüyü savunmak ve eğer bu statüde bir değişiklik söz konusu olacaksa bunda Türkiye’nin de söz sahibi olması gerektiği söylemi üzerine oturmuştu. Bkz. Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959): Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 19-32, Ankara 1963; Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C. II, s. 87.

⁸ Aslında İngiltere 1947’den itibaren temelde birbirine benzeyen ve adaya çeşitli düzeylerde muhtariyet öngören çeşitli planlar ortaya koymuştur. Söz konusu planlar şunlardır: Lord Winster Planı (1947), Jackson Planı (1948), 1. Macmillan Planı (1955), 1. Harding Planı (1955), 2. Harding Planı (1956), Radcliffe Planı (1956), Foot Planı (1957), 2. Macmillan Planı (1958) ve Spark Planı (1958).

⁹ ABD’nin resmi dokümanlarında Kıbrıs Sorunu’nun ele alınışı ve ABD’nin sorunun çözümünde devreye girişi konusunda bkz. Alexander Kitroeff, “Documents: Cyprus, 1950-1954; The Prelude to the Crisis, Part I: 1950”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 15, No: 1-2 (Spring-Summer 1988), pp. 71-102; Alexander Kitroeff, “Documents: Cyprus, 1950-1954; The Prelude to the Crisis, Part II: The View of the United States”, *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 15, No: 3-4, pp. 19-36, (Fall-Winter 1988).

2. 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları ve Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1960)

11 Şubat 1959'da, Kıbrıs Sorunu'nun çözümüne ilişkin olarak Türkiye ile Yunanistan arasında "Zürih Antlaşmaları" olarak anılan şu belgeler imzalanmıştır:

- 1) Zürih'te imzalanan belgelerin içerik ve anlamını açıklayan "Centilmenlik Antlaşması",
- 2) Bir yıl içinde kurulacak olan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal çerçevesini ortaya koyan "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısına İlişkin Antlaşma",
- 3) Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanacak olan "İttifak Antlaşması"nın parafe edilen metni,
- 4) Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanacak olan "Garanti Antlaşması"nın parafe edilen metni.

Söz konusu bu belgelerin geçerlilik kazanabilmesi için Kıbrıs'taki iki toplumun temsilcileri tarafından da imzalanması gerektiği için bu amaçla toplanan Londra Konferansı sonucunda, 19 Şubat 1959'da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan başbakanları (Anthony Eden, Adnan Menderes, Konstantin Karamanlis) ile Kıbrıs Rum toplumu temsilcisi Archbishop Makarios ve Kıbrıs Türk toplumu temsilcisi Fazıl Küçük tarafından imzalanan "Londra Antlaşmaları" şu belgelerden oluşmaktaydı:

- 1) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma,
- 2) İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında imzalanan "Garanti Antlaşması",
- 3) Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında imzalanan "İttifak Antlaşması",
- 4) İngiltere hükümetinin 17 Şubat 1959 tarihli bildirisi,
- 5) Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanlarının (F. Rüştü Zorlu ve T. Evangelos Averof) 17 Şubat 1959 tarihli bildiriye kabul ettiklerine ilişkin bildirimleri,
- 6) Makarios'un ve Küçük'ün Londra'da imzalanan belgeleri kabul ettiklerine dair bildirimleri,
- 7) Kıbrıs Anayasası ve ilgili belgelerin yürürlüğe konması için alınacak geçici önlemlerle ilgili sözleşme. Bütün bu çerçeve dâhilinde, 16 Ağustos 1960 tarihinde, Zürih ve Londra Antlaşmaları'nda kabul edilen belgeler tüm taraflarca ("Lefkoşa Antlaşmaları" adı altında) imzalanarak, bu esaslar çerçevesinde hazırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'yla "bağımsız" ve "egemen"¹⁰ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir.¹¹

¹⁰ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin sahip olduğu "bağımsızlık" ve "egemenlik" ögeleri mutlak değildi. Bu ögeler, 1959 Antlaşmaları çerçevesinde ancak "kısıtlı" bir anlam ifade ediyordu.

Söz konusu belgelerin çalışmamız açısından önemli olanları şunlardır: “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma”, “Garanti Antlaşması” ve “İttifak Antlaşması”. Bu antlaşmaların Türkiye’nin 1963-1964 ve 1967 Kıbrıs krizlerinde takındığı tutumlar ve 1974’te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekati’nin dayanakları açısından önemleri büyüktür. Bu bağlamda, söz konusu antlaşmaların konumuz açısından önemli maddeleri şöyledir:

1) “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma”¹²

“Madde 181

Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanacak olan, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve anayasasını güvence altına alan Garanti Antlaşması ile Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanacak olan İttifak Antlaşması anayasa hükmündedir.

Madde 182

Zürih Antlaşması’ndaki temel hükümler hiçbir biçimde değiştirilemez.

Madde 185

Kıbrıs Cumhuriyeti hiçbir şekilde başka bir devlet veya yapı ile bütünleşemez ya da ayrılıkçı bağımsızlığını ilan edemez.”

2) “Garanti Antlaşması”¹³

“...

Madde 1

Kıbrıs Cumhuriyeti kendi bağımsızlığının, ülke bütünlüğünün ve güvenliğinin sürdürülmesini ve aynı zamanda anayasasına saygıyı güven altına almayı üstlenir.

Kıbrıs Cumhuriyeti, ayrıca, tümüyle veya bir bölümüyle herhangi bir devlet ile hiçbir şekilde siyasi veya ekonomik bütünleşmeye girmeyeceğini taahhüt eder. Kıbrıs Cumhuriyeti, bu maksatla, adanın gerek birleşmesini, gerekse taksimini doğuracak doğrudan doğruya veya dolaylı olarak gerçekleştirmeye yardımcı ve teşvik edici tüm hareketleri yasaklar.

¹¹ “Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası”yla, Kıbrıs Türk toplumu bu anayasal düzenin kurucu ortaklarından biri olarak kabul edilirken, devletin yönetiminde de nüfus ağırlığının biraz daha ötesinde haklar elde etmiştir. Ne var ki, bu ortaklık ve haklar Makarios’un uygulamalarıyla kâğıt üstünde kalmıştır.

¹² Tam metin için bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiuyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, s. 279-384, İstanbul 1975.

¹³ “Garanti Antlaşması”nın metni için bkz. Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 385-386.

Madde 2

Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1'nci maddede tespit edilen taahhütlerini kaydederek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini ve anayasanın temel maddeleri ile tesis edilmiş durumu tanırlar ve garanti ederler.

Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin diğer herhangi bir devlet ile gerek birleşmesini gerekse adanın taksimini doğrudan doğruya veya dolaylı teşvik etmek gayesi güden bütün faaliyetleri kendi yetki ve ilgileri oranında önlemeyi üstlenirler.

Madde 3

Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tesisi zamanında Birleşik Krallığın [İngiltere] hükümlerinde kalan bölgelerin bütünlüğüne riayet etmeyi ve bugün Lefkoşa'da imzalanan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tesisine dair andlaşmaya uygun olarak Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından kendisine tanınacak olan hakların Birleşik Krallık tarafından kullanılmasını ve onlardan istifade edilmesini garanti etmeyi taahhüt ederler.

Madde 4

İşbu Andlaşma hükümlerinin ihlali halinde Yunanistan, İngiltere ve Türkiye bu hükümlere riayeti sağlamak için gerekli girişimlerin yapılması ve tedbirlerin alınması maksadıyla aralarında istişarede bulunmayı vaad ederler. Garanti veren üç devletten her biri, müştereken veya istişare ederek hareket etmek mümkün olmadığı takdirde, işbu andlaşmanın tesis ettiği durumu münhasıran yeniden tesis etmek gayesi ile hareket etmek hakkını mahfuz tutar.”

3) “İttifak Antlaşması”¹⁴**“Madde 1**

Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye müşterek müdafaaları için işbirliği yapacaklar ve bu Andlaşma ile bu müdafaanın ortaya çıkardığı meseleler hakkında birbirleri ile istişare etmeyi taahhüt ederler.

Madde 2

Yüksek Âkit Taraflar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin istiklâl ve ülke bütünlüğüne karşı doğrudan doğruya veya dolayısıyla tevcih edilen herhangi taarruz veya tecavüzlere karşı koymayı taahhüt ederler. (...)”

3. 1963-1964 Kıbrıs Krizi'ni Ortaya Çıkaran Gelişmeler

1959 Londra ve Zürih Antlaşmaları çerçevesinde hazırlanan “Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası”yla 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti,

¹⁴ “Garanti Antlaşması”nın metni için bkz. Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 387-390.

bağımsız, egemen ve üniter bir yapıda “başkanlık rejimi”yle yönetilecek bir devlet olarak düşünülmüştü. Ancak, tasarlanan bu devlet modeli daha başlangıcından itibaren bazı yapısal ve hukuksal zayıflıklara sahipti.

Öncelikle, “Kıbrıs Cumhuriyeti” temelinde sorunun çözümünde, Kıbrıs’taki iki toplumdan çok Türkiye ve Yunanistan’ın istekleri, devletin işleyişinden çok NATO içi ittifak ilişkilerinin işleyişi dikkate alınmıştı. İkinci olarak, kurucu antlaşmalarında, söz konusu devletin bağımsız, egemen ve üniter yapıda olacağı belirtilirken; gerçekte bu yapı, anayasasını değiştirme hakkı olmayan ve böyle bir durumda dışarıdan müdahaleye uğrayacak olan, adanın bir bölümünde İngiliz egemenliğine cevaz veren, toprağa dayalı olmasa da işlevsel bir federasyon görünümünde olan ne bağımsız, ne egemen, ne de üniter bir yapıya denk düşmekteydi. Dolayısıyla, Kıbrıs Cumhuriyeti devlet olarak “sui generis” (kendine özgü) bir yapıda, yetkisi kısıtlı bir devletti. Üçüncü olarak, iki toplumun liderlerinin (dolayısıyla iki toplumun da) gerçekte benimsemediği, dışarıdan zorla kabul ettirilmiş antlaşmalarla oluşturulan bu sistem, toplumlararası farklılığı o denli vurguluyordu ki, ortak “Kıbrıslılık” bilincine dayalı bir toplumun kurulmasını olanaksız kılmaktaydı. Tüm bu zorluklara, Yunanistan ve Türkiye’nin Kıbrıs Cumhuriyeti’ni bir bütün olarak görmek yerine, Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum toplumlarını ayrı birimler olarak kabul etme ve ona göre politika saptama eğilimleri de eklenince, kurulan bu devletin uzun ömürlü olma ihtimalinin zayıflığı kendiliğinden ortaya çıkmış oluyordu.¹⁵ Bu olumsuz nitelikteki gerçeklikler üzerine bina edilen Kıbrıs Cumhuriyeti, toplumlararası çatışmaları önleyecek bir işleve de sahip olmadığından, kurucu halklar arasındaki görüş ayrılıkları 1960-1963 yılları arasında ivme kazanarak silahlı şiddet eylemlerine dönüşmüştür.

Gelişmelerin başlangıcında, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios’un, anayasal statüyü işletirken, bu statüyü “*enosis*”e ulaşmak için yetersiz ancak bir ön adım olarak görmesinin ve bu doğrultuda eylemler ortaya koymasının payı büyüktür. Nitekim, Makarios, daha kurulacak olan cumhuriyetle ilgili çalışmalar devam ederken, 1 Nisan 1960’da şöyle demektedir:

“... Bu neticeler muhakkak ki, tam değil, fakat hali hazır realite bizim peşinde koştuğumuz emellerin yolunu tamamıyla kapamış değildir. Londra ve Zürih Antlaşmaları’yla ümit ve emellerimiz tam olarak gerçekleşmiş değildir. Sulh yoluyla kampanyamıza devam etmek için bir tabya ve başlangıç noktası elde edildi. Bu tabya ve başlangıç noktasından zafer elde etmek üzere mücadelemize devam edeceğiz.”¹⁶

¹⁵ Melek Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler (1945-1960)”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, C. I, 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, s. 612-613, İstanbul.

¹⁶ Fazıl Küçük, *Kıbrıs Türk Davası ve Kıbrıs’ta Rum Vahşeti*, Devlet Basımevi, s. 14, Lefkoşa 2002.

1960-1963 yılları arası dönemde, Makarios anayasal statüyü işletirken bu düşüncenin etkisi altında hareket ederek, Kıbrıs Türk toplumunun anayasal hak ve statülerinin ihlali anlamına gelen anayasa değişikliği taleplerini gündeme getirmiş ve bunu da bir dizi anlaşmazlığı gerekçe göstererek haklı kılmaya çalışmıştır. Söz konusu anlaşmazlıklar vergilerin toplanması¹⁷, silahlı kuvvetlerin oluşturulması¹⁸, kamu hizmetlerine katılım oranının saptanması¹⁹, ayrı belediyelerin sınırlarının belirlenmesi²⁰ konularında yoğunlaşıyordu. Bütün bu uzlaşmazlık noktaları karşısında Makarios, mevcut anayasayla devlete işlerlik kazandırmanın mümkün olmadığını ileri sürerek, anayasada değişiklik yapılması konusunu Türkiye'yle görüşmek üzere 22-26 Kasım 1962 tarihlerinde Ankara'ya resmî bir ziyarette bulunmuştur. Gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında Makarios'un bütün değişiklik teklifleri Türkiye tarafından reddedilmiştir. Zira, bu değişiklik teklifleri Kıbrıs Türk toplumunun yaşama teminatıyla yakından alakalı görülmüştür.²¹ Bu bağlamda, görüşmeler sırasında Türkiye, taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi noktasında destek verebileceğini belirtmekle beraber; anayasanın tek tarafı olarak değiştirilmesine kesin olarak karşı çıkarak, böylesi bir duruma Türkiye'nin asla olur vermeyeceğini açıklamıştır.²²

Makarios'un anayasaya ilişkin bu değişiklik talepleri karşısında, Kıbrıs Türk tarafı, 29 Aralık 1962'de yaptığı bir açıklamada, 1 Ocak 1963'ten itibaren beş büyük şehirde kendi belediyelerini işletmeye karar verdiklerini açıklamıştır. Buna karşılık, Makarios, Türklerin kuracağı belediyeler-

¹⁷ İngiltere'nin yönetimi sırasında adada geçerli olan vergi yasasının süresi Aralık 1960'da sona ermiştir. Yeni bir vergi yasasının uygulamaya konması için "Cemaat Meclisleri"nde ayrı ayrı çoğunlukların sağlanması gerektiği halde, Türk Cemaat Meclisi'nde bu çoğunluk sağlanamayınca eski yasanın süresi üç ay daha uzatılmış ve 31 Mart 1961'de sona ermiştir. Türk Cemaat Meclisi'nde ne yeni vergi yasası için ne de eski yasanın süresinin ikinci kez uzatılması konusunda gerekli çoğunluk sağlanamayınca; Makarios, eski vergi yasasına göre vergilerin toplanması kararını almıştır. Bunun üzerine, Temsilciler Meclisi Başkan yardımcısı Rauf Denктаş, bu kararın anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek kararın iptali için Yüksek Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur.

¹⁸ Kıbrıs Cumhuriyeti'nde silahlı kuvvetlerin kurulması konusunda Kıbrıs Türk tarafı, Kıbrıs Türk birliklerinin bir Kıbrıslı Türk komutanın idaresinde ayrı olarak kurulmasını isterken; Makarios, her birliğin bir Kıbrıslı Rum komutan ve bir Kıbrıslı Türk komutan yardımcısının komutası altında kurulmasını istiyordu. Cumhurbaşkanı yardımcısı Fazıl Küçük, bu konuda anayasanın kendisine verdiği "veto yetkisi"ni kullanmıştır.

¹⁹ Kamu hizmetlerine katılım oranının saptanması konusunda Makarios, anayasada belirtilen kamu hizmetlerindeki % 30 Türk-% 70 Rum oranını uygulamanın, Türk nüfusu içinde yeterli sayıda nitelikli eleman bulunmadığı için mümkün olmadığını açıklamıştır.

²⁰ Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum tarafları arasındaki ana uzlaşmazlık noktasını oluşturan belediyelerin sınırlarının belirlenmesi konusunda Makarios, beş büyük şehirdeki ayrı belediyelerin (Lefkoşa, Limasol, Magosa, Baf ve Larnaka) devlet bütçesine ağır yük getireceğini ileri sürerek, bu şehirlerde tek belediyelerin kurulmasını ve bu belediyelerde Türklerin nüfusları oranında temsil edilmesini ileri sürmüştü, ancak bu isteği Kıbrıs Türk tarafında kabul görmemiştir.

²¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. I-II, 11. bs., Alkım Yayınevi, s. 785-786, İstanbul, t. y.

²² Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973): İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, Bilgi Yayınları, s. 187, Ankara 1992.

ri tanımayacağını ve beş büyük şehir belediyesinin hükümetin kontrolü altına alındığını bildirmiştir.²³ Türk belediyeler de bu kararı yok saydıklarını açıklamışlardır. Bunun üzerine Makarios, mevcut anayasayla devlete işlerlik kazandırmanın mümkün olmadığını ileri sürerek değişiklik isteginde ısrar ederken; yardımcısı Küçük ise, Makarios'un anayasaya aykırı davranarak kendi veto yetkisini kısıtlamaya çalıştığını ileri sürmüştür. Devlet içindeki bu uyuşmazlık doğal olarak iki topluma da yansıyor, iki tarafta da "enosis"i ve "taksim"i savunan kesimlerin giderek güç kazanmasına yol açmıştır. Diğer taraftan, kaynağı belli olmayan ama iki tarafın da birbirini suçladığı terör eylemlerinin baş göstermesiyle de toplumlararası gerilim giderek tırmanmaya başlamıştır.²⁴

Gelişmeler bu yönde seyrederken, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin de uzlaşmazlık konularıyla ilgili verdiği kararlar sorunlara çözüm getirmekten uzak kalmış ve baskılar karşısında mahkeme başkanı Alman Profesör Ernst Forsthoff 15 Temmuz 1963'te istifa etmiştir.²⁵ Bu durum karşısında Makarios, Kıbrıs'taki ve uluslararası alandaki siyasal gücünü kullanarak isteklerini gerçekleştirme yoluna girmiştir. 5 Ağustos 1963'teki açıklamasında Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın ütöpik niteliğinden bahseden Makarios, anayasal sorunlara ilişkin olarak Küçük ile görüşmelerde bulunmuş ancak bir netice elde edememiştir.²⁶ Bunun üzerine Makarios 30 Kasım 1963'te, Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasında bazı değişiklikler yapılması gerektiğine ilişkin olarak on üç maddelik bir memorandumu Kıbrıs Türk tarafına verirken; İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye de bu önerileri birer notayla iletmiştir.²⁷ Makarios'un memorandumu-

²³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 786.

²⁴ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I (1919-1980), s. 722.

²⁵ Yüksek Anayasa Mahkemesi üzerindeki Kıbrıs Rum tarafı baskısı o denli açıktır ki, Makarios Şubat 1963'te verdiği bir demeçte, mahkemenin kendisinin eylemlerinin anayasa aykırı olduğuna ilişkin karar vermesi durumunda, bu karara asla saygı göstermeyeceğini belirtmiştir. Yüksek Anayasa Mahkemesi Başkanının sekreteri Dr. Christian Heinze'nin de şu sözleri bu baskıyı doğrulamaktadır: "Kıbrıslı Rumların anayasayı ihlal ettiklerine dair örneklerden bir tanesi, beş kentte ayrı ayrı Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk belediyelerinin kurulması hakkındaki anayasa hükmünün ihlali Kıbrıs Cumhuriyeti Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin önüne getirildiğinde, Rumlar davayı kabul ettiler. Ancak, bundan daha önce ve de özellikle 1963 Nisan'ında verilen karardan sonra da, Kıbrıs hükümetinin Rum kanadı bu karar tanımayacağını ilan etmişti. Bu, anayasanın ihlalinin resmen hukuki olarak geçerlilik kazanması ve Kıbrıs'ta, Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler arasındaki uyuşmazlıkların getirilebileceği tek bağımsız mercü olan Yüksek Anayasa Mahkemesi'nin işlemez hale getirilmesi demektir." Dr. Heinze'nin, tehditler sonucu Kıbrıs'tan uzaklaştırılması üzerine mahkeme başkanı Prof. Forsthoff, Cumhurbaşkanı Makarios'a bir mektup yazarak istifasını bildirmiştir. Bkz. Pierre Oberling, *Bellapais'e Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü*, Çev. Mehmet Erdoğan, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 60-61, Ankara 1987.

²⁶ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 722.

²⁷ Söz konusu değişiklik önerileri şunlardı: 1) Cumhurbaşkanı ve yardımcısının "veto hakları"nın kaldırılması. 2) Cumhurbaşkanı'nın yokluğunda ya da geçici olarak görevini ifa edemediğinde kendisine yardımcısının vekâlet etmesi. 3) Temsilciler Meclisi'nin Rum başkanının ve Türk başkan yardımcısının bütün meclis tarafından seçilmesi. 4) Temsilciler Meclisi başkan yardımcısının başkanın yokluğunda ona vekâlet edebilmesi. 5) Temsilciler Meclisi

munda yer alan değişiklik önerileri temelde, iki kurucu topluluktan oluşan devlet yapısı yerine, Rum çoğunluğun hâkimiyetinde üniter bir devlet yapısını amaçlıyor ve 1959 Antlaşmalarıyla kurulan anayasal düzeni ortadan kaldırıyordu.²⁸ Diğer bir deyişle, bu istekler gerçekleştiği takdirde, iki toplumun eşitliği üzerine oturtulmuş dengeli bir ortaklıktan, azınlık haklarının saklı tutulduğu üniter bir devlet yapısına geçilmiş olacaktı. 6 Aralık 1963'te Türkiye'nin bu önerileri kesin ve sert bir dille reddetmesi üzerine,²⁹ Makarios, söz konusunu notaları gönderirken yabancı devletlerden konuya ilişkin olumlu ya da olumsuz bir yanıt beklemediğini, sadece bilgilendirmek amacı güttüğünü açıklamıştır.³⁰

Türkiye'nin tutumuna paralel olarak Kıbrıs Türk tarafı da Makarios'un önerilerini 16 Aralık 1963'te kabul edilemez bulup reddetmiştir. Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk tarafının söz konusu değişiklik önerilerini kabul edilemez bulduklarını açıklamalarından kısa bir süre sonra Kıbrıs'ta Türk toplumuna yönelik şiddet hareketleri başlamıştır. Sonradan ortaya çıkan belgelerden de anlaşıldığı üzere bu şiddet eylemleri Kıbrıs'taki Türk toplumunu yok etmeye yönelik planlı ve örgütlü bir girişimdir.³¹ "Akritas Planı"³² olarak adlandırılan bu plan, Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınması ve "enosis"ın gerçekleştirilmesi amacıyla içeride ve

---

si'nin yasama yapmasında "aynı" çoğunluk gerektiren anayasa hükümlerinin kaldırılması. 6) Birleşik belediyelerin kurulması 7) Mahkemelerin birleştirilmesi. 8) Güvenlik kuvvetlerinin polis ve jandarma olarak ikiye ayrılmasından vazgeçilmesi. 9) Güvenlik ve savunma güçlerinin sayısının özel bir yasayla belirlenmesi. 10) Kamu hizmetlerinde ve ordudaki Rum ve Türk oranının belirlenmesinde nüfus oranlarının dikkate alınması. 11) Kamu Hizmetleri Komisyonu üyelerinin sayısının 10'dan (7 Rum ve 3 Türk) 5'e (4 Rum ve 1 Türk) indirilmesi. 12) Kamu Hizmetleri Komisyonu'nun bütün kararlarının "basit çoğunluk"la alınması. 13) Rum Cemaat Meclisi'nin kaldırılması. Memorandumun metni için bkz. *Keesing's Contemporary Archives*, p. 20113, 1963-1964.

²⁸ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınevi, s. 143-144, İstanbul 2006.

²⁹ Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun konuya ilişkin olarak basına verdiği hükümet tebliği şöyledir: "Kıbrıs Cumhurbaşkanı'nun muhtırası Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın ve Kıbrıs anayasasının tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs'taki Türklerin hayati hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân olmadığından reddine karar verilmiştir." Bkz. Toeker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, s. 189.

³⁰ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 723.

³¹ Fuat Aksu, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*, Bağlam Yayıncılık, s. 84, İstanbul 2008. Melek Fırat'a göre ise, 1963 olaylarının, Kıbrıslı Türklerin ve Türkiye'nin ileri sürdüğü gibi, "Akritas Planı"nın uygulanmaya konması sonucunda çıkıp çıkmadığı tartışmalıdır. Fırat'a göre, bu planın henüz ortaya çıkmadığı Aralık 1963'te dahi Kıbrıs Türk liderliğinin Rumların böyle bir planından kuşkulandıkları ve çatışmaları bu çerçevede algıladıkları bilinmektedir. Bu nedenle, 1963'te başlayan toplumlararası çatışmaların, karşılıklı güvensizlik sonucunda iki toplumun "şahinleri"nin etkinlik kazanmalarına yol açması ve olayların kısa bir süre içinde yatıştırılması yerine uluslararası bir bunalıma dönüştürülebilmesi anlaşılabilir olmaktadır. Bkz. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 724.

³² 1963 yılı olaylarından üç yıl sonra, Kıbrıs'ta Rumca yayınlanan "Patris" gazetesinin 21 Nisan 1966 tarihli sayısında bazı bölümleri gizlenerek yayınlanan "Akritas Planı", EOKA'nın Lefkoşa bölge sorumlusu İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'in kod adıyla anılan ve onun önderliğinde hazırlanan bir plandır. Planın hazırlanmasında Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı Tasos Papadopoulos'un, Temsilciler Meclisi Başkanı Glafcos Clerides'in ve Kıbrıs'taki Yunan subayları da görev almışlardır. Planın uygulanmasının sorumluluğu da Yorgacis, Papadopoulos ve Clerides'e aitti.

dışarıda uygulanacak yöntemleri içeriyordu. Diğer bir deyişle, plan, Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla kurulan statünün “*de facto*” olarak ortadan kaldırılmasını ve Kıbrıs Türklerinin “*azınlık*” statüsüne indirgenmesini hedefliyordu.

Bunun için, bir taraftan, uluslararası alanda Kıbrıs sorununun çözülmediği ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanısı yaratılmaya ve yayılmaya çalışılırken; diğer taraftan, “*enosis*”in önündeki en büyük engel olarak görülen Kıbrıslı Türklere anayasal değişiklikleri kabul ettirmek amacıyla askerî nitelikte şiddet eylemleri uygulanacaktı. Ancak, bu yapılırken dış müdahalelere de fırsat vermeyecek ölçüler içinde ve hızlı hareket edilecek; çatışmaların yayılıp büyümesi halinde ise “*enosis*” derhal ilan edilecekti.³³

Bu esaslar dâhilinde hazırlanmış olan “*Akritas Planı*”, 21 Aralık 1963 günü başlayan yerel çatışmalarla uygulamaya safhasına geçerken, tarihe “*1963 Kanlı Noel Olayları*” olarak geçecek silahlı şiddet eylemleri de “*1963-1964 Kıbrıs Krizi*”nin başlangıcını oluşturmuştur. Bu çatışmalar aynı zamanda, yoğunlukları farklı da olsa aralıklarla adada 11 yıl sürecek olan şiddet sarmalının da başlangıcını teşkil etmektedir.

4. Kriz ve Türkiye'nin Zorlayıcı Diplomasisi³⁴

4.1. Krizin Birinci Evresi: Kanlı Noel Olayları ve Türkiye'nin Savaş Uçaklarını Kıbrıs Üzerinde Uçurması (25 Aralık 1963)

“*1963 Kanlı Noel Olayları*” olarak adlandırılan ve 1963-1964 Kıbrıs Krizi'nin başlangıcını oluşturan olaylar, 21 Aralık 1963 akşamı, Lefkoşa'da bir Türk mahallesinde devriye görevi yapan Kıbrıslı Rum polisin Kıb-

³³ “*Akritas Planı*”, Türkiye'nin talebi üzerine BM Genel Kurulu'na ve Güvenlik Konseyi'ne dağıtılmak üzere, BM tarafından A/33/115 S12722 sayılı ve 30 Mayıs 1978 tarihli bir belge olarak yayınlanmıştır. Belge ve daha geniş bilgi için bkz. *General Assembly Thirty-third session Item 28 of the preliminary list Question of Cyprus*, A/33/115 S12722, 30 May 1978, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N78/127/66/PDF/N7812766.pdf?OpenElement>, 5 Ağustos 2010; “The ‘Akritas Plan’ and The ‘Ikones’ Disclosures of 1980”, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/akritas-plan.en.mfa>, 5 Ağustos 2010; Rauf R. Denktaş, *Kıbrıs Girit Olmasın*, 3. bs., Remzi Kitabevi, s. 157-175, İstanbul, Aralık 2004.

³⁴ Devletlerarası ilişkilerde stratejik zorlama yöntemlerinden biri olan “*zorlayıcı diplomasisi*” en yalın ifadeyle, bir dış politika aracı olarak askeri güç kullanımının potansiyel olarak varlığına işaret etmektedir. Zorlayıcı diplomasinin genel fikri, istemi yerine getirmede hedef devletin/devletlerin cezalandırılacağı tehdidine dayanır. Bu niteliği ile zorlayıcı diplomasisi, rakibi kendinden istenileni yerine getirmeye ikna edecek ölçüde inandırıcı ve etkili bir destek işlevi görür. Zorlayıcı diplomasisi bir savaş ilanı olmamakla birlikte, tehdit ve/veya sınırlı güç kullanımıyla karşı tarafı başladığı/devam ettirdiği eylemden vazgeçirmeyi, geri adım attırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla zorlayıcı diplomasisi stratejisi, karşı tarafı durduracak topyekûn bir güç kullanmak yerine; güç kullanmadan ya da kullanılan gücün derecesini arttırmadan karşı tarafa başladığı/devam ettirdiği eylemden geri çekilmesi için imkân tanıyan bir stratejidir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Alexander L. George, “Coercive Diplomacy”, *The Use of Force: Military Power and International Politics*, 6th ed., Ed. by. Robert J. Art, Kenneth N. Waltz, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2004, pp. 70-76; Zeynep Dağı, “Diplomasisi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili”, *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Der. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, s. 287-353, İstanbul 2007.

rıslı Türklerin bulunduğu bir otomobili durdurarak arama yapmak istemesi ve otomobilde bulunanların buna karşı çıkması sonrasında, olay yerine gelen Kıbrıslı Türklerin polisle çatışmaya girmesiyle başlamıştır. Olaylar sırasında polisin silah kullanması sonucunda iki Kıbrıslı Türk hayatını kaybederken, Kıbrıslı Türklerin sert aletlerle karşılık vermesiyle de bir Kıbrıslı Rum polis yaralanmış ve çatışmalar 31 Aralık tarihine kadar tüm Kıbrıs'ta iki toplumun birlikte yaşadığı her bölgede değişik boyutlarda yayılmıştır.³⁵

24 Aralık 1963 günü Lefkoşa'da Kıbrıs Türkleri'ne yönelik Rum saldırıları sonucunda 24 Türk'ün ölmesi ve 40 Türk'ün de yaralanması üzerine, 1959 Antlaşmaları kapsamında adada bulunan 650 kişilik Türk askerî birliği karargâhından çıkararak Lefkoşa'nın Türk kesimini (Lefkoşa-Gönyeli Hattı) koruma altına almıştır.³⁶

Olaylarla ilgili olarak, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 24 Aralık 1963'te TBMM'de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) yaptığı konuşmada, Kıbrıslı Türklere karşı girişilen şiddet eylemlerinin, hukuki alanda başarı elde edemeyeceklerini anlayan Kıbrıs Rumlarının işi fiili tecavüze dökerek Kıbrıs Türklerini ve Türkiye'yi tahrik etmek amacıyla yönelik olduğunu açıklamıştır.³⁷

Diğer taraftan, Türkiye, 23 Aralık 1963 tarihinde kendisi gibi "garantör devlet"ler olan İngiltere ve Yunanistan nezdinde girişimlerde bulunarak, adadaki Rum saldırılarının durdurulması için bütün imkânların kullanılarak ortak bir girişimin başlatılmasını istemiştir. Türkiye'nin çağrısı üzerine "garantör devlet"ler 24 Aralık 1963'te taraflar arasında ateşkes ilanı çağrısında bulunarak; mevcut olayları doğuran sorunların çözülmesinde müştereken yardımda bulunmayı teklif etmişlerdir.³⁸

(Kriz sırasında Türkiye'de karar alma sürecinde yer alanlar için bkz. Tablo 1).

³⁵ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 723.

³⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 786.

³⁷ A. Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 9. bs., Siyasal Kitabevi, s. 377, Ankara 1993.

³⁸ Ateşkes çağrısı şöyledir: "Türkiye, İngiltere ve Yunanistan hükümetleri Garanti Antlaşması'nı imza eden devletler sıfatı ile Kıbrıs Hükümeti ile Türk ve Rum cemaatlerini hâlihazır karışıklıklara son vermeye müştereken çağırırlar. Üç hükümet, bu gece ateş kesilmesi için uygun bir saatin tespitine ve her iki cemaatin buna riayetini istemeye Kıbrıs Hükümeti'ni davet ederler. Üç hükümet ayrıca hukuk nizamının korunması lüzumunu göz önüne alarak bugünkü durumu doğuran güçlüklerin halline yardım maksadıyla görüşmelerde bulunmayı teklif eder." Bkz. *Keesing's Contemporary Archives*, p. 20114, 1963-1964.

Tablo 1:
1963-1964 Kıbrıs Krizi Sırasında Karar Alma Sürecinde Yer Alanlar

Cumhurbaşkanı	Cemal GÜRSEL (1895 - 14.09.1966) (4. T.C. Cumhurbaşkanı) 27 Mayıs 1960 - 14 Mart 1966
Hükümet	10. İNÖNÜ Hükümeti (CHP-Bağımsızlar Koalisyonu) (28. T.C. Hükümeti) 25 Aralık 1963 - 13 Şubat 1965
Başbakan	Mustafa İsmet İNÖNÜ (1884 - 25.12.1973)
Dışişleri Bakanı	Feridun Cemal ERKİN (1883 - 05.01.1972) 1 Nisan 1962 - 20 Şubat 1965
Milli Savunma Bakanı	İlhami SANCAR (1909 - 13.12.1986) 20 Kasım 1961 - 20 Şubat 1965
TBMM Başkanı	Fuat SİRMEN (1882 - 06.06.1968) (9. TBMM Başkanı) 1 Kasım 1961 - 10 Ekim 1965
Genelkurmay Başkanı	Orgeneral Cevdet SUNAY (10.02.1899 - 22.05.1982) 4 Ağustos 1960 - 16 Mart 1966

Ada'daki çatışmaları durdurmaya yönelik bu girişimlerden beklenen faydanın elde edilememesi karşısında, Başbakan İsmet İnönü 24 Aralık 1963'te, aralarında Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın da bulunduğu bazı askerî ve sivil yetkililerle yaptığı toplantı sonrasında, Türk savaş uçaklarının Kıbrıs üzerinde uyarı amaçlı alçak uçuş yapmaları kararını alırken; Rum saldırılarının sona ermemesi durumunda havadan bombardıman yapılmasına da karar verilmiştir.³⁹ Ayrıca, toplantıda alınan diğer bir karar gereğince, İngiltere ve Yunanistan'a birer nota gönderilerek, adadaki İngiliz ve Yunan birliklerinin Türk birlikleriyle beraber çatışan tarafların aralarına girmeleri istenerek, çatışmaların sona ermemesi durumunda Türkiye'nin tek taraflı olarak adaya müdahale edeceği bildirilmiştir. Bu amaçla askerî hazırlıklara başlanarak, İstanbul'daki donanma Mersin'e gitmek üzere harekete geçirilirken, Orta Anadolu'daki askerî birlikler de Yunanistan sınırına doğru kaydırılmaya başlanmıştır.⁴⁰

³⁹ Süha Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Yayınları, s. 101, Ankara 2001; Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, s. 191.

⁴⁰ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 724.

Türkiye'nin bu tutumu ve 25 Aralık'ta Türk savaş uçaklarının ada üzerindeki ihtar uçuşları etkisini göstererek, 25/26 Aralık gecesi Lefkoşa'daki İngiltere Yüksek Komiseri ile Türkiye ve Yunanistan'ın büyükelçileri, Garanti Antlaşması gereğince ilgili üç "garantör devlet"ın adadaki düzenin yeniden tesis edilmesi noktasında müdahaleye hazır olduklarını Kıbrıs Hükümeti'ne bildirmişlerdir. Bu bildiri temelinde üç devletin askeri kuvvetlerinin, adadaki düzeni yeniden tesis edebilmesi ve sorumluluğu kendi üzerlerine alabilmesi için gerekli olan temas ve çalışmalar da bir plan dâhilinde oluşturularak Makarios'a sunulmuştur. Makarios'un, planı kabul etmesiyle birlikte adada üç devletin askeri kuvvetlerinden oluşan "müşterek müdahale gücü" (Barışı Koruma Gücü) 27 Aralık'tan itibaren görev yapmaya başlamıştır.⁴¹ "Barışı Koruma Gücü", 30 Aralık'ta Lefkoşa'daki çarpışmaları durdurmak üzere iki taraf arasına girerek, Türk ve Rum bölgelerini ayıran ve "Yeşil Hat"⁴² (Green Line) olarak adlandırılan güvenlik şeridinde konuşlanmıştır.

Diğer taraftan, 31 Aralık 1963 tarihinde SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) Türkiye'ye, Türkiye'nin ada üzerinde yapmış olduğu "ihtar uçuşları"ı protesto eden fakat çok sert olmayan bir nota vermiştir.⁴³ Üç devletin "müşterek müdahale gücü"nün adada konuşlanması, çatışmaların şiddetini azaltmakla birlikte çatışmaların sürmesini sonlandıramamıştır. Böylelikle, Aralık 1963'te başlayan ve farklı ivmelerle 1964 yazında doruğa tırmanacak olan 1963-1964 Kıbrıs Krizi'nin birinci evresi bu şekilde tamamlanmış oluyordu.

4.2. Krizin İkinci Evresi: Londra Konferansı (15-21 Ocak 1964), Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahale Kararı Alması ve Johnson Mektubu (16 Mart - 5 Haziran 1964)

"Barışı Koruma Gücü"nün adada görev yapmaya başlamasında sonra, adada ortaya çıkan durumu görüşmek üzere Yunanistan, üç "garantör devlet"ın dışişleri bakanlarının görüşmesini teklif etmiştir. Ancak, Türkiye, adadaki durumun vahametini göz önünde tutarak, görüşmelerin başlayabilmesi için çatışmaların durdurulmasını ön koşul olarak ileri sürmüştür. Bunun üzerine, İngiltere girişimde bulunarak tarafları Londra'da yapılacak bir konferansta durumu görüşmeye davet etmiştir. Yuna-

⁴¹ Gönlübol ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, s. 378.

⁴² "Yeşil Hat", "Barışı Koruma Gücü" komutanı General Peter Young tarafından harita üzerinde yeşil bir kalemle çizildiği için bu adla anılmıştır. Uygulamada bu hat adada iki toplumu ve iki ayrı yönetimin fiilen ayrılmasına da bir başlangıç teşkil etmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında "Atilla Hattı" olarak da adlandırılan "Yeşil Hat", günümüzde Kıbrıs Rum ve Kıbrıs Türk toplumlarını fiili olarak ayırmaya devam etmektedir. Bkz. Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, p. 72.

⁴³ Kriz sırasında SSCB'nin tutumuyla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Aysel Aziz, "1964 Yılında Kıbrıs Buhramı ve Sovyetler Birliği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 24, Sayı: 3, s. 167-210, (Eylül 1969).

nistan'ın teklifine olumsuz yanıt veren Türkiye, İngiltere'nin bu teklifini kabul etmiştir.⁴⁴

15 Ocak 1964'te başlayan Londra Konferansı'nda taraflar çözüm önerilerine ilişkin tezlerini ortaya koymuşlardır. Türk tarafının tezini ortaya koyan Rauf Denктаş (ki bu tez daha sonra Türkiye'nin "resmi tez"i haline gelecektir), 1959 Antlaşmalarıyla sağlanan çözümün Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayamadığını ve dolayısıyla fiili güvencelere ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür. Bu fiili güvencelerden biri, coğrafi olarak ayrılmış ve zorunlu nüfus mübadelesini gerçekleştirmiş iki toplumlu federal bir devletin oluşturulmasıydı. Bunun anlamı, Türkiye'nin "taksim" tezini bir başka biçimde yeniden gündeme getirmesi demektir.⁴⁵ Fiili güvencelerin ikincisi ise, Rum saldırılarına karşı daha etkili güvenlik tedbirlerinin alınması, yani Türkiye'nin ("garantör devlet" olarak) adaya daha sağlam bir şekilde ayak basmasıydı.⁴⁶ Yunan tarafının tezini ortaya koyan Glafcos Clerides ise, çoğunluğun çıkarlarına uygun ve teknik olarak uygulanması bir öncekinden daha kolay yeni bir anayasanın hazırlanıp yürürlüğe konmasını⁴⁷ ve "tam bağımsızlık" talebini ileri sürmüştür.⁴⁸ Tarafların görüşleri arasındaki bu uçurum, konferansın 21 Ocak'ta fiilen kesilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun üzerine, Kıbrıs'a 10.000 kişilik bir NATO kuvvetinin gönderilmesi ve bu kuvvetin adada düzen ve güvenliğin sağlanması hususunda bir İngiliz-Amerikan planı⁴⁹ ortaya atılmıştır. Türkiye tarafından kabul edilen bu plan, Makarios tarafından reddedilince⁵⁰ konferans tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵¹ Makari-

⁴⁴ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 724.

⁴⁵ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 724.

⁴⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 787.

⁴⁷ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 724.

⁴⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 787.

⁴⁹ Bkz. *Keesing's Contemporary Archives*, 1963-1964, pp. 20116-20117. Gerek Londra Konferansı, gerekse konferansta ortaya atılan NATO planı SSCB tarafından tepkiyle karşılanmıştır. SSCB lideri Kruşçev, Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumanın NATO'nun değil, BM Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğu içinde olduğuna dikkat çekerek, Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne verdiği notalarla plana sert tepki göstermiştir. SSCB lideri Kruşçev'e göre, askeri bloklar karşısında "bağılantısız" politika izleyen Kıbrıs Cumhuriyeti, NATO güçleri tarafından "de facto" olarak işgal edilmek isteniyordu. Bkz. George Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective (1945-1971)*, American Enterprise Institute for Policy Research, pp. 57-59, Washington 1972; Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 61.

⁵⁰ "Bağılantısızlık stratejisi" temelinde bir dış politika izlemekte kararlı olan ve bu bağlamda soruna "Bağılantısız Ülkeler" ile SSCB'nin ağırlıklarının hissedildiği BM zemininde çözüm bulunmasını Kıbrıs Rum tarafının çıkarları açısından daha uygun gören Makarios, yalnızca bir BM gücüne razı olabildi.

⁵¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 787. Kriz karşısında İngiltere'nin tutumu dikkat çekicidir. İngiltere, Garanti Antlaşması'nı imzalayan devletlerden biri olduğu halde, krize fazla bulaşmamaya özen göstererek, adaya bir NATO kuvveti konuşlandırılması teklifiyle de ABD'yi işin içine çekmeye çalışmıştır. İngiltere'nin bu tutumu karşısında Türkiye de ABD'yi Yunanistan üzerinde baskı oluşturabilecek bir devlet olarak devreye sokmaya çalışmışsa da, ABD de Türkiye ile Yunanistan arasında haklı-haksız ayrımı yapmamaya dikkat ederek meseleyle bulaşmaktan kaçınmıştır.

os'un bu teklifi reddetmesinde SSCB'den almış olduğu desteğin de payı büyüktür. Zira SSCB lideri Kruşçev 7 Şubat 1964 tarihinde, ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Türkiye'ye gönderdiği notalarda, adaya bir NATO kuvveti gönderilmesi konusunda yapılan bu girişimi kınayan bir tavır takınarak, SSCB'nin bu duruma kayıtsız kalamayacağını bildirmiştir. Başbakan İsmet İnönü, SSCB'nin bu notasına cevap olarak 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın maddelerini savunmuş ve bu antlaşmaların geçerliliği üzerinde durmuştur.⁵²

Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırılarının devam etmesi üzerine, Türkiye 15 Şubat 1964'te adaya müdahale etmeyi düşünmüştür. Bu durumun krizi daha da şiddetlendireceğinden endişe eden İngiltere ise aynı tarihte BM (Birleşmiş Milletler) Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş ve Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964'te sekiz maddeden oluşan 186 (1964) sayılı kararı almıştır.⁵³ Söz konusu karar, ilgili devletlerden ve Kıbrıs Türk ve Rum taraflarından,⁵⁴ barışı ve güvenliği bozacak hareketlerden kaçınmalarını isterken, Kıbrıs'ta bir BM "Barış Gücü"nü kurulmasını ve soruna çözüm bulunmasını sağlamak amacıyla BM Genel Sekreteri'nin bir arabulucu tayin etmesini öngörüyordu.

Karar sonrasında, Kıbrıs'ta konuşlandırılacak olan barış gücü UNFICYP⁵⁵ (United Nations Peacekeeping Force in Cyprus/BM Kıbrıs Barış Koruma Gücü) adaya gelmeden önce, Kıbrıs Rumları avantajlı bir duruma geçmek için yeniden saldırıya geçmişlerdir. Türkiye, 13 Mart 1964'te, Makarios'a bir nota göndererek, Kıbrıs Türklerine yönelik saldırıların durmaması halinde, Kıbrıs Türk toplumunun haklarının, can ve mal güvenliğinin Türkiye tarafından korunacağını bildirmiştir. Böylelikle, Türkiye'nin bir askerî müdahaleye hazırlandığı havası verilerek, ABD'nin bu müdahale yapılmadan önce Rumlara baskı yapması hedeflenmekteydi. Fakat, ABD yönetimi yine hareketsiz kalmıştır.⁵⁶ Bunun üzerine İnönü

⁵² Bkz. Aziz, "1964 yılında Kıbrıs Buhramı ve Sovyetler Birliği", s. 175-176.

⁵³ Kararın metni için bkz. *Yearbook of the United Nations*, 1964, pp. 164-169; *Keesing's Contemporary Archives*, 1963-1964, p. 20119; Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, s. 253-255, Ankara, t. y.

⁵⁴ BM Güvenlik Konseyi'nin 186 (1964) sayılı kararında "Kıbrıs Hükümeti" ifadesinin yer alması, Makarios'un liderliğindeki Kıbrıs Rum Yönetimi'nin "meşru hükümet" olarak kabul edilmesine dayanak oluşturmuştur ve bu husus bugüne kadar uluslararası platformlarda Kıbrıs ile ilgili sürdürülen tüm görüşmelerde Kıbrıs Rum Yönetimi'nin elindeki en büyük koz olagelmıştır.

⁵⁵ UNFICYP, BM'ye bağlı olarak dünyanın çeşitli yerlerinde barışı koruma operasyonları yürüten barış güçleri arasında en eski dördüncü barış gücüdür ve görevini halen sürdürmektedir. 1964'te toplamda 6411 kişiden oluşan sivil ve askerî personelle (Avusturya, Avustralya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Hindistan, İngiltere, İrlanda, İsveç, Yeni Zelanda) görev yürüten UNFICYP, 30 Nisan 2007 tarihi itibarıyla bu görevini 917 personelle (Arjantin, Avusturya, Kanada, Hırvatistan, Macaristan, İngiltere, Slovakya, Bosna-Hersek, El Salvador, Hindistan, İrlanda, İtalya, Hollanda) sürdürmektedir. Bkz. Mirbagheri, *Historical Dictionary of Cyprus*, p. 168.

⁵⁶ Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1960-1980)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, (1919-1980), s. 685.

Hükümeti adaya müdahale tehdidinde bulunarak 16 Mart 1964'te TBMM'nin 93 sayılı kararıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kullanma konusunda yetki almıştır.⁵⁷ Kararın hemen öncesinde, 14 Mart 1964'te UNFICYP aceleyle adaya sevk edilmeye başlanmış 27 Mart 1964'te bu sevk tamamlanmıştır. Bu arada, BM Genel Sekreteri U Thant, Finlandiyalı diplomat Sakari Tuomioja'yı da arabuluculuk görevine atamıştır.

UNFICYP'nin adada göreve başlamasından sonra, 4 Nisan 1964'te Makarios 1959 Antlaşmaları'nın ayrılmaz bir parçasını oluşturan "İttifak Antlaşması"nı feshettiğini açıklamıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'la olan bağlarını koparmayı amaçlayan bu feshi Türkiye kabul etmemiştir. Diğer taraftan Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreou, Nisan ayının ortalarında yayınladığı on maddelik bir bildiriye,⁵⁸ Yunanistan'ın, "Helenizm"ın Kıbrıs'taki halk mücadelesini desteklediğini, 1959 Antlaşmaları'nın yürümediğini ve durumu çıkmaza soktuğunu belirterek, Makarios'un fesih eylemini desteklediğini açıklamıştır.⁵⁹ Diğer taraftan, Kıbrıs'taki EOKA üyeleri Atina'da bulunan Grivas'la temasa geçerek, kendisini "Kıbrıs İçin Ulusal Konsey"ın başkanlığına getirmişlerdir. Grivas'ın çabaları sonucunda Yunan askerleri adaya gizlice girmeye başlarken; buna mukabil, Kıbrıs Türk toplumu içinde de TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) harekete geçirilerek ve Anadolu'dan silah getirilmesine çalışılmıştır. Böylelikle, adada iki toplum sürekli olarak silahlanmaya başlamıştır.⁶⁰

Mayıs ayında Makarios'un, Kıbrıs'taki mecburi askerlik sistemini ihdas etmesi, Rumları askere almaya başlaması ve dışarıdan ağır silahlar satın alması durumu daha da gerginleştirmiştir.⁶¹ Kıbrıs'ta durumun sürekli olarak gerginleşmesi Türk kamuoyunun İnönü Hükümeti üzerindeki baskılarının artmasına yol açmıştır. Ancak kendi içinde sorunlu bir koalisyon

⁵⁷ 1961 Anayasası'nın 66. maddesi uyarınca TBMM'nin almış olduğu bu karar, "gizli oturum"da alınmış olduğu için açıklanmamıştır. Söz konusu kararın ismi "16 Ağustos 1960 tarihinde Lefkoşa'da Türkiye, Yunanistan, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda ile Türkiye Arasında İmzalanmış Anlaşmalar Uyarınca Kıbrıs'a Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Gönderilmesine İzin Verilmesine Dair TBMM Kararı" şeklindedir. Bkz. "Meclis'e Gelen 18. Tezkere Olacak", *Hürriyet*, 10 Şubat 2003, (Çevrimiçi) <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/10/02/351513.asp>, 5 Ağustos 2010.

⁵⁸ Bildirinin metni için bkz. Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 65.

⁵⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 788; Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 65. Nisan ayında Atina'yı ziyaret eden Makarios ile Papandreou arasında varılan anlaşma uyarınca, Kıbrıs sorununa NATO içinde ya da ikili görüşmelerle değil, BM zemininde çözüm aranacak ve nihai hedef "enosis" olacaktı. Ayrıca, Türkiye'den gelecek olası bir müdahale karşısında Yunanistan Kıbrıs hükümetine yardım edecekti. Bu çerçevede, Yunanistan Kıbrıs'a kaçak olarak 20.000 asker ve silah yardımı göndermeye başlayacaktır. Bkz. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 726.

⁶⁰ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 725. 1964 yılıyla birlikte yaşanan gelişmeler, adada fiilen iki ayrı yönetimin ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir. Nitekim, Cumhurbaşkanı yardımcısı Fazıl Küçük, makam arabasındaki "cumhurbaşkanı yardımcısı" forsunu çıkarırken, Türk bakanlar da kabine toplantılarına katılmamaya başlamışlardır. Keza, Türk polisler üniformalarındaki "Kıbrıs Cumhuriyeti" apoletlerini sökerken, Kıbrıslı Türkler ayrı posta idaresi kurmuşlardır. Bkz. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 723.

⁶¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 788.

hükümetiyle birlikte ordunun da adaya yapılacak bir çıkartma harekâtına hazırlıklı olmayışı gerçekliği karşısında, Başbakan İsmet İnönü mevcut uluslararası koşullarda bir askerî harekâta sıcak bakmamaktaydı.

Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen 1964'ün Nisan ve Mayıs aylarında da Kıbrıs'ta çatışmalar devam etmiştir. Durumun vehameti karşısında İnönü Hükümeti, 2 Haziran 1964 tarihinde gerçekleştirilen MGK toplantısında adaya askerî müdahalede bulunma kararı almıştır. Türkiye'nin bu kararı almasındaki temel amaç, adaya yapılacak çıkartmayla Makarios'a isteklerini kabul ettirebilmektir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in karşı çıkmasına rağmen, bu karardan ABD Büyükelçisi Raymond Hare de bilgilendirilmiş, Hare de bu durumu Washington'a aktarmıştır. Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı muhtemel bir çıkartmanın önlenmesi amacıyla, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un direktifiyle hareket geçen Hare, 4 Haziran'da Başbakan İnönü'yle bir görüşme yapmış, ancak Başbakan İnönü Türkiye'nin çıkartma kararında ısrarlı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Büyükelçi Hare, İnönü'den yirmi dört saatlik bir süre isteyerek Washington'la temasa geçmiştir. Bu süre içinde ABD'nin 6. Filo'suna bağlı bir birlik Türkiye ile Kıbrıs arasına konuşlandırılarak herhangi bir müdahaleye engel olunması düşünülmüştür.⁶²

Kıbrıs'a Türk askerinin çıkması için 7 Haziran 1964 tarihi planlanmıştı.⁶³ Başbakan İnönü, NATO'nun güneydoğu kanadında müttefikler arası bir çatışmaya Washington'un izin vermeyeceğini, Yunanistan ve Kıbrıs üzerinde baskı yaparak sorunu çözeceğini ümit ediyordu.⁶⁴ Ancak, İnönü'nün bu beklentisi, 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Johnson'un imzasını taşıyan⁶⁵ ve oldukça ağır ve tehditkâr ifadeler içeren "Johnson Mektubu"yla⁶⁶ boşa çıkmıştır.⁶⁷ "Johnson Mektubu", yalnız Kıb-

⁶² Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, s. 177, Ankara 2000.

⁶³ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 788; Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 300.

⁶⁴ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 726.

⁶⁵ "Johnson Mektubu", ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Harlan Cleveland ve Joseph J. Sisco tarafından kaleme alınmıştır. Dışişleri Bakanı yardımcısı George Ball, *The Past Has Another Pattern: Memories* adlı kitabında, bu mektubu incelediği zaman, mektubun diplomatik unsurlar açısından gerçekten sert ifadeler içerdiğini ve Dışişleri Bakanı Rusk'a "... sanırım mektup İnönü'yü işgalden vazgeçirebilir, fakat mektubu gönderdikten sonra İnönü'yü tavandan aşağı indirebileceğimizi bilmiyorum" dediğini, buna karşılık Rusk'un da, "Bu senin sorunun olacak" dediğini söylemektedir. Bkz. George Ball, *The Past Has Another Pattern: Memories*, W. W. Norton, p. 350, New York 1982.

⁶⁶ Johnson'un mektubunun İngilizce metni için bkz. *Foreign Relations of the United States, 1964-1968 (Cyprus; Greece; Turkey)*, Vol. XVI, United States Government Printing Office, pp. 107-110, Washington 1999.

⁶⁷ "Johnson Mektubu", Türk dış politikasını ve Türk-Amerikan ilişkilerini uzun yıllar etkileyen ve ikili ilişkilerde Truman Doktrini'nin (1947) başlattığı yakınlık dönemini tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur. Türk kamuoyu, "Johnson Mektubu"nun gönderildiğini 6 Haziran 1964 tarihinde Beyaz Saray'dan yapılan bir açıklamayla öğrenmesine rağmen, kamuoyuna mektubun içeriğine dair bilgi verilmemiş, sadece Başkan Johnson'un görüşmek üzere İnönü'yü Washington'a davet ettiği bildirilmiştir. İçeriği uzun süre kamuoyundan bir

rıs Sorunu için değil aynı zamanda Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde izlemekte tüm dış politikası açısından ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından adeta bir "bomba" etkisi yaratmıştır. Mektupta, Kıbrıs'a yapılacak olası bir müdahalenin NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerginliği daha da arttıracığına, SSCB'nin Türkiye'ye bir müdahalesi halinde de NATO'nun Türkiye'yi savunmada çekimser kalabileceğine, ABD'nin Türkiye'ye 12 Temmuz 1947 tarihli "Askerî Yardım Antlaşması"yla verdiği malzeme ve silahların Kıbrıs'ta kullanılmamasına izin verilmeyeceği hususlarına sert ifadelerle dikkat çekilirken, konuyu görüşmek üzere Başbakan İnönü Washington'a davet ediliyordu.⁶⁸ Türk dış politikasında "soğuk duş etkisi" yaratan bu mektup, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden vazgeçmesinin de resmi gerekçesini oluşturmuştur. Böylelikle, Aralık 1963'ten bu yana tam 4 kez (25 Aralık 1963, 15 Şubat 1964, 13 Mart 1964, 7 Haziran 1964) Kıbrıs'a müdahale etmeyi düşünen/müdahale etme kararında olan Türkiye, bu müdahale fikrinden/kararından 10 yıl süreyle vazgeçmek durumunda kalmıştır.⁶⁹

Başbakan İnönü, "Johnson Mektubu"na, 13 Haziran 1964 tarihinde çok daha uzun ve kapsamlı fakat yumuşak üslup taşıyan bir mektupla cevap vermiştir. Söz konusu mektupta, İnönü, Johnson Mektubu'nun yazılış

sır gibi saklanan "Johnson Mektubu" yaklaşık 1,5 yıl sonra 13 Ocak 1966 tarihinde ilk defa "Hürriyet" gazetesine sızdırılarak tam metin olarak yayınlanmış ve kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bunun üzerine hükümet 14 Ocak 1966 tarihinde mektubu ve bu mektuba karşı İsmet İnönü'nün cevabi mektubunu (13 Haziran 1964 tarihli) tüm basına vermiştir. Mektubun, Türk dış politikası ve Türk-Amerikan ilişkileri açısından doğurduğu sonuçlar şöyle özetlenebilir: Öncelikle, SSCB'nin Türkiye'ye saldırması halinde NATO'nun Türkiye'yi savunmayabileceğinin ima edilmesi, NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı sorusunun gündeme gelmesini sağlayarak, Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasını savunan görüşlerin kamuoyunda daha çok destek bulmasına yol açmıştır. İkinci olarak, mektup, Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçişe kapı aralayarak, SSCB başta olmak üzere Türkiye'nin "Üçüncü Dünya Ülkeleri"yle uzun yıllardır alt düzeyde tuttuğu siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramasını sağlamıştır. Üçüncü olarak, Türkiye, uluslararası platformda ABD'nin her girişiminin sorgusuz desteklenmesini bir kenara bırakarak, bu girişimleri Türk dış politikasının ilke ve amaçları çerçevesinde sorgulamaya başlamıştır. Dördüncü olarak, Türk kamuoyunda ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığına karşı çıkan akımlar güç kazanmaya başlamıştır. Beşinci olarak, Türkiye, ABD'nin öncülüğünde NATO içinde kurulan yeni askeri yapılanmalara üyelik konusuna ihtiyatlı yaklaşmaya başlamıştır. Altıncı olarak, Türk ordusunda kullanılan silahların büyük bölümünün ABD kaynaklı olmasının, Türkiye'nin savunma ve güvenlik perspektifi üzerinde yarattığı/yaratacağı olumsuzluklar bu mektupla ortaya çıktığından; Türkiye, bir yandan silah satın aldığı ülke sayısını arttırmaya başlarken, diğer yandan, yerli silah sanayinin geliştirilmesine ve donanmanın bir çıkarma harekâtını gerçekleştirebilecek donanımına sahip olması yönündeki çalışmalara hız vermiştir. Bkz. Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1960-1980)", s. 689-690.

⁶⁸ Bkz. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 16 (Ocak 1966), s. 100-103; Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 304-309; Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 394-397.

⁶⁹ Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup* adlı kitabında, ABD'nin, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini engellemesini bizzat Başbakan İnönü'nün bilinçli olarak istediğini ileri sürmektedir. Şahin'e göre, o tarihte Türkiye, Kıbrıs'a başarılı bir şekilde müdahale edebilecek askeri kapasiteye sahip değildi. Dolayısıyla, Başbakan İnönü, böyle bir müdahaleye kalkışmak yerine kalkışır gibi görünmeyi tercih ederek, ABD'nin araya girerek müdahaleyi engelleyeceğini önceden tahmin etmiştir. Şahin'in bu iddiası tartışılabilir olmakla birlikte, o tarihte Türkiye'nin başarılı bir çıkarma harekâtı açısından askeri kapasitesinin yeterli olmadığı ve hazırlıksız olduğu da çoğunlukla kabul edilmektedir. Bkz. Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup*, Cep Yayınları, İstanbul 1987.

tarzı ve içeriğinin ABD'nin Türkiye gibi bir müttefiki için hayal kırıklığı yarattığına; Türkiye'nin krizin başından beri ABD'yle danışma içerisinde olduğuna; Kıbrıs Rum Hükümeti'nin açıkça silahlanarak 1959 Antlaşmaları'na aykırı faaliyetlere giriştiği halde Türkiye'nin bütün uyarılarına rağmen ABD'nin bir şey yapmadığına; "Garantör devlet"lerden Yunanistan'ın sorumluluğunu yerine getirmediği gibi, Kıbrıs Rumlarının hukuk dışı faaliyetlerini savunduğuna ve teşvik ettiğine; Türkiye'nin BM örgütüne ve ilkelerine saygılı olduğuna, ancak BM'nin faaliyetlerinin adada Türklere karşı yürütülen saldırıları durduramadığına; Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi karşısında SSCB'nin bir saldırısına maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin savunma yükümlülükleri konusunda tereddütte kalabilecekleri yönündeki düşüncenin NATO ittifakının mahiyeti ve temel ilkeleri konusunda müttefikler arası büyük görüş farkları olduğunu ortaya çıkardığına dikkat çekerek Johnson'un görüşme teklifini kabul ettiğini bildirmiştir.⁷⁰

22-23 Haziran 1964'te Washington'da gerçekleştirilen İnönü-Johnson görüşmelerinden⁷¹ sonra yayınlanan ortak bildiriye, ABD, 1959 Antlaşmaları'nın devam ettiğini kabul ederek, anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesi konusunda görüş birlikteliği içerisinde bulunduğu mesajı verilmiş ve sorunun çözümünde ABD'nin eski dışişleri bakanlarından Dean Acheson aracı olarak tayin edilmiştir.⁷²

4.3. Krizin Üçüncü Evresi: Cenevre Konferansı (9 Temmuz - 31 Ağustos 1964) ve Türkiye'nin Kıbrıs'ı Bombalaması (8-9 Ağustos 1964)

Acheson'un arabulucuğuyla 9 Temmuz 1964'te Türkiye, Yunanistan, İngiltere heyetleri⁷³ BM'nin arabulucusu Tuomioja'nın nezaretinde ve Ac-

⁷⁰ Başbakan İnönü'nün mektubu için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 16 (Ocak 1966), s. 103-110; Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 310-321; Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 398-406.

⁷¹ İnönü'nün Washington ziyareti devam ederken, Yunanistan Başbakanı Papandreou da Washington'a davet edilmiştir. Başkan Johnson, iki liderle ayrı ayrı görüşmüştür. 24 Haziran 1964'teki Johnson-Papandreou görüşmesinde, Papandreou, Kıbrıs sorununun bir Türk-Yunan sorunu olarak algılanmasına karşı çıkarak, Makarios'un dışlandığı bir çözüm arayışını kabul etmeyeceklerini söylemiştir. Görüşmeler sırasında ABD Savunma Bakanı McNamara, Yunanistan'a baskı uygulamak için, Türkiye'nin hava kuvvetlerinin Yunanistan'ı yerle bir edecek kadar etkili olduğunu ve Yunanistan'ın uzlaşmaz tavrını sürdürürse böyle bir durumda ABD'nin hareketsiz kalacağını söylemesine rağmen; Papandreou, Türkiye'nin çok daha güçlü hava kuvvetleri olan bir başka ülkeye komşu olduğunu söyleyerek, bir çatışma durumunda SSCB'nin de çatışmaya dâhil olacağını ileri sürerek, Moskova'nın da artık NATO içi çatışmalarda bir koz olarak ileri sürülebileceğini göstermiştir. Görüşme sonrasında yayınlanan ortak bildiriye, arabulucunun yetkisi teyid edilirken, soruna yeni bir çözüm şekli bulunmasının zorunlu olduğu kabul edilmekteydi. Yunanistan, bu bildiriyle, Türkiye-ABD ortak bildirisinde dikkat çekilen 1959 Antlaşmaları'nın tarafları bağlamaya devam ettiği yolundaki izlenimin silindiğini ileri sürmüştür. Bkz. Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 727.

⁷² Görüşmelerde, Türkiye'nin Kıbrıs'tan vazgeçmesine karşılık, Ege'deki Yunan adalarından birisinin Türkiye'ye verilmesi de gündeme gelmiş, ancak Türkiye bu öneriyi reddetmiştir. Washington görüşmeleri için bkz. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 323-336.

⁷³ Türk heyetine Nihat Erim, Yunan heyetine Nicolareisis başkanlık etmekteydi.

heson'un arabuluculuğunda Cenevre Konferansı'nda⁷⁴ bir araya gelmişlerdir. Görüşmelere Kıbrıs Hükümeti de davet edilmiş ancak Makarios bu teklifi reddetmiştir. Yunanistan'ın karşı çıkması nedeniyle iki heyet masa başında bir araya gelmeden yürütülen görüşmelerde, Acheson taraflarla ayrı ayrı görüşerek önerileri karşılıklı olarak iletmiştir. Nihayet, 14 Temmuz 1963'te "*Acheson Planı*"⁷⁵ olarak adlandırılan çözüm planı taraflara sunulmuştur. Plan, hem "*taksim*" hem de "*enosis*" isteklerine yanıt veren, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gideren, adayı dolaylı olarak NATO'nun denetimine sokan ve Doğu Akdeniz'i "*Bati*"nın çıkarları açısından güvenli hale getiren bir nitelikteydi. Ancak, plan, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde bir baskı ögesi değil, Kıbrıs'ın Yunanistan üzerinde bir baskı ögesi haline dönüştüğü, ulusal ve uluslararası gücü giderek artan Makarios'un kendi rızası dışında bir çözümü kabul etmeyeceği gerçeklerini göz ardı etmişti. Makarios, planın gizli bir "*taksim*" olduğunu düşünmekteydi.⁷⁶ Nitekim Makarios 12 Ağustos 1964'te planı resmen reddetmiş⁷⁷, dolayısıyla Yunanistan'ın plana karşı yanıtı da olumsuz olmuştur.

Diğer taraftan, Cenevre Konferansı devam ederken, Kıbrıs'taki çatışmalar da yeni bir boyuta taşınmıştır. 6 Ağustos 1964'te, Grivas komutasındaki Rum askerlerinin TMT'nin denetimindeki Erenköy-Mansura bölgesine ağır silahlarla saldırıda bulunarak Erenköy'ü limana bağlayan yolu (Kıbrıs Hükümeti, Kıbrıslı Türklere Anadolu'dan gönderilen silahların bu limandan geldiğini düşünmekteydi) denetim altına almak istemeleriyle karşılıklı çatışmalar patlak vermiştir. TMT kuvvetlerinin Erenköy'e çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte, "*Rum Millî Muhafız Kuvvetleri*" (Rum Millî Muhafız Ordusu) tarafından bu bölge abluka altına alınmış ve TMT'lilerin yaşamı ciddi manada tehlike altına girmiştir. UNFICYP'nin saldırıları önlemede yetersiz kalması Kıbrıs Türklerine yönelik tehlikeyi daha da arttırırken, TMT'liler ve bölgedeki Türkler için tek umut Türkiye'nin Rum mevzilerine havadan yapacağı bir müdahaleye kalmıştı. Bu gelişme üzerine Türkiye, BM ve NATO nezdinde girişimlerde bulunurken, hükümetin kararıyla 7 Ağustos'ta Türk savaş uçakları ada üzerinde "*ih-*

⁷⁴ Konferansla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 347-410.

⁷⁵ Plana göre, Kıbrıs'ın kuzeydoğu ucundaki Karpas Yarımadası'nın egemenlik hakları Türkiye'ye verilerek anavatanın ayrılmaz bir parçası sayılacak (adanın yaklaşık % 11'i) ve Kıbrıslı Türkler saldırıya uğradıkları takdirde buraya iltica edebilecek; Kıbrıs'ın Rumlar veya Yunanistan'ın egemenliğinde kalacak bölgesinde Türklerin çoğunlukta buldukları iki ya da üç bölge özerkliğe sahip olacak ancak merkezdeki siyasal otoriteye karşı bağılıkları ve sorumlulukları sürecektir; adada yaşayacak Türkler için Lozan'daki Müslüman azınlığa ilişkin hükümler geçerli olacak ve bunun denetimi BM Uluslararası Adalet Divanı tarafından atanacak bir komisyon tarafından yapılacaktır; Meis adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye terk edilecektir. Plan için bkz. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 2 (1964), s. 6-7; *Keessing's Contemporary Archives*, 1963-1964, p. 20269.

⁷⁶ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", s. 727.

⁷⁷ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 2 (1964), s. 7; *Keessing's Contemporary Archives*, 1963-1964, p. 20269.

tar uçuşu” yapmışlardır. Bu girişimlerin Grivas komutasındaki “*Rum Millî Muhafız Kuvvetleri*”nin ablukayı kaldırması ve çatışmaları sona erdirmesi noktasında etkili olmaması üzerine, 8-9 Ağustos’ta Türk savaş uçakları bu birliğin bulunduğu mevzileri bombalamaya başlamışlardır.⁷⁸ Bu bombardıman, Türkiye’nin Kıbrıs’a sınırlı ölçekte de olsa ilk müdahalesidir. Bunun üzerine hem ABD hem de SSCB⁷⁹ Türkiye nezdinde girişimlerde bulunarak bombardımana son verilmesini isterlerken, BM Güvenlik Konseyi de 193 (1964) sayılı kararıyla⁸⁰ taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur. Makarios’un ablukayı kaldıracağını ilan etmesi üzerine, Türkiye de ateşkes çağrısını kabul ederek muhtemel bir “*sıcak savaş*”ın eşliğinden dönülmüştür.⁸¹

Çatışmaların sona ermesiyle birlikte kesintiye uğramış olan Cenevre Konferansı 15 Ağustos 1964’te tekrar başlamış ve 20 Ağustos’ta taraflara üzerinde bazı değişiklikler yapılan “*Acheson Planı*”nın yeni hali sunulmuştur. Buna göre, planın ilk halinde Türkiye’nin egemenliğine bırakılan Karpaz Yarımadası, bu defa Türkiye’ye elli yıl süreyle kiralanarak burada (El Greco Burnu’nda 50 km²’lik bir alanda) askerî bir üs bulundurma hakkı tanıyordu. Türkiye, Yunanistan’ın tezlerine daha yakın olan bu değişikliği reddetmiş⁸² ve bunun üzerine konferans 31 Ağustos 1964’te sonuç alınmadan sona ermiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, Kıbrıs’taki çatışmalar, yerini, Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere karşı uygulamaya koydukları ekonomik ambargo ve ablukaya bıraktı;⁸³ Yunanistan da Kıbrıs’a gizlice asker sevk etmeye başlamıştır.⁸⁴

⁷⁸ Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler (1960-1980)”, s. 729.

⁷⁹ SSCB lideri Kruşçev, 9 Ağustos 1963’te Başbakan İnönü’ye bir mesaj göndererek, yumuşak sayılabilecek bir üslupla, Türkiye’nin Kıbrıs’a askerî saldırıda bulunmakla üzerine sorumluluk aldığını ve bombardımanların durdurulmasını istemiştir. Başbakan İnönü, 13 Ağustos’ta verdiği cevapta, Rumların insanlı ve ahlak dışı davranışlarını gerekçe göstererek, SSCB’nin durumu anlayacağını ve Rumlar üzerindeki etkisini bu yönde kullanacağını ümit ettiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan, bu bombardımanlar Yunanistan üzerinde etkili olmuş ve Atina ile Ankara arasında bu konuda mesajlaşmalar olmuştur. SSCB ve Yunanistan’la gerçekleştirilen bu mesajlar için bkz. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 385-392.

⁸⁰ Kararın metni için bkz. *Yearbook of the United Nations*, 1964.

⁸¹ Fırat, “Yunanistan’la İlişkiler (1960-1980)”, s. 729.

⁸² Bu teklifle ilgili olarak, Türk heyeti başkanı Nihat Erim, 26 Ağustos 1964’teki özel toplantıda Acheson’un (söylediklerinin kayıt altına alınmamasını isteyerek) kendisine yaptığı bir öneriden bahsetmektedir. Buna göre Acheson, Erim’e: “*Özel olarak, dostça söylüyorum, fazla kan dökmeyen size ayrılan bölgeyi gidip askerî kuvvetle işgal edebilir misiniz? Eğer bunu yapabilecekseniz, gidip alın. Amerikan 6. Filosu karşınıza çıkmaz. Tersine, sizi korur.*” demiştir. Erim’in Ankara’ya aktardığı bu öneriyi Başbakan İnönü “*Ben öyle, yazarsan inkâr ederim, özel dost sözüdür gibi laflarla iş göremem... Amerikan Büyükelçisi gelir resmen söylerse, o zaman ciddiye alır, durumu incelerim.*” demiştir. Bkz. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 406.

⁸³ Kıbrıs Türklerine uygulanan ekonomik ambargo ve abluka, daha Cenevre Konferansı devam ederken Makarios yönetiminin 17 Temmuz 1964’te aldığı kararla hayat bulmuştur. Söz konusu kararla, 25 çeşit stratejik malın İçişleri Bakanlığı’nın izni olmaksızın Kıbrıs Türklerince satın alınması yasaklanırken, Kıbrıs Türk toplumuna Türk Kızılay’ı tarafından yardım olarak gönderilen malzemelerin ithalatına da kısıtlama getirilmiştir. Bkz. Bölükbaşı, *Barışçı Çözümsüzlük*, s. 130.

Eylül 1964'ten itibaren taraflar arasındaki bu “sessiz ateşkes”le birlikte Kıbrıs'taki gerilim (ekonomik ambargo ve ablukaya rağmen) görece yatışmış⁸⁵ ve kriz sona ermiştir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

1963-1964 Kıbrıs Krizi'nin ortaya çıkış süreci, Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios'un, Kıbrıs'ta 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde 1960 Lefkoşa Antlaşmalarıyla kurulmuş bulunan anayasal düzeni değiştirmek yönündeki isteklerinin, Türkiye ve Kıbrıs Türkleri tarafından kabul edilemez bulunmasından kısa bir süre sonra Kıbrıs'ta Türklere yönelik şiddet hareketleriyle başlamıştır. Sonradan ortaya çıkan belgelerden de anlaşıldığı üzere, bu şiddet eylemleri Kıbrıs'taki Türk toplumunu yok etmeye yönelik planlı ve örgütlü bir girişimdir. Kıbrıs'a self-determinasyon hakkının tanınması ve “*enosis*”in gerçekleştirilmesi amacıyla içeride ve dışarıda uygulanacak yöntemleri içeren ve “*Akritis Planı*” olarak adlandırılan bu plan, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Kıbrıs'ta kurulan statünün “*de facto*” olarak ortadan kaldırılması-

⁸⁴ Andreas G. Papandreou'nun (Yorgo Papandreou'nun oğlu) *Namlunun Ucundaki Demokrasi* adlı kitabında Yunanistan'ın 1959 Antlaşmaları'na aykırı olarak adaya asker sevk etmesini şu ifadelerle dile getirmektedir: “...Yunanistan'ın Kıbrıs'a yardım taahhüdü, Türkiye'nin adaya asker çıkarması halinde pek bir şey ifade etmeyecekti. Kıbrıs'ın savunmasına Yunanistan'ın askeri yönden katkıda bulunması, bu katkıyı Türklere saldırmadan önce gerçekleştirmesiyle mümkün olabilirdi. Gerçekten de, Yunanistan Kıbrıs'a el altından silah ve asker yollayabilirse, bu, Türklere işini zorlaştıracak ve adaya askeri müdahaleyi önleyecekti. Babam, Makarios'a bu teklifi yaptı; O da kabul etti. Geniş çapta bir yardım harekâtı başladı. Bu yardım gizlice iletiliyordu. Silah ve asker dolu gemiler geceleri adaya yanaşıyor; sivil elbiseler giymiş gönüllüler Kıbrıs'a çıkarılıyor ve Kıbrıs birliklerine katılıyorlardı. Yardım harekâtı yazın ortalarına dek sürdürüldü. 20.000 kadar tam teçhizatlı subay ve er Kıbrıs'a çıkarıldı. Bunlar, Türklere Kıbrıs'ı ziyaret etmelerini önleyecek kararlı bir savunma kuvveti oluşturuldular. Bir yandan da, Yunan hükümetinin Washington ve New York'ta pazarlık gücünü yükseltiyorlardı.” Bkz. Andreas G. Papandreou, *Namlunun Ucundaki Demokrasi*, 2. bs., Çev. Semih Koray, M. Emin Yıldırım, Bilgi Yayınları, s. 164, Ankara 1991.

⁸⁵ Bu görece yatışmaya rağmen, BM'nin (arabulucu Tuomioja'nın ölmesi üzerine) Kıbrıs için görevlendirdiği yeni arabulucu Ekvator'lu diplomat Galo Plaza'nın hazırlayıp ve Mart 1965'te BM Genel Sekreteri'ne sunduğu rapor sorunun yeniden alevlenmesine yol açmıştır. Rapora, göre Aralık 1963'ten bu yana meydana gelen olaylar, adada 1959 Antlaşmalarıyla sağlanan düzene geri dönülmesini psikolojik ve siyasi bakımdan imkânsız kılmaktaydı. Bu nedenle 1959 Antlaşmaları'nın uygulanması artık mümkün değildi. Plaza'ya göre, self-determinasyon hakkına sahip (ancak başka bir devletle birleşmeye yükümlülüğünü de taşıyan) tam bağımsız bir Kıbrıs devleti kurularak sorun çözülebilirdi. Rapor, BM Genel Kurulu'nda ele alındığı takdirde, çıkabilecek kararın taşıyacağı olumsuzlukları göz önünde bulunduran Türkiye, “*Bağılantısız Ülkeler*” nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Nihayet, 16 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu, Kahire Konferansı (10 Ekim 1964) ve Galo Plaza'nın raporunu göz önünde tutarak 2077 (XX) sayılı kararı (5 olumsuz, 54 çekimser, 47 olumlu oyla) almıştır. Bu karar, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni BM'nin eşit bir üyesi olarak tam egemenlik ve bağımsızlık hakkı bulduğuna dikkat çekerek, tüm üye devletlerin buna saygı göstermek ve herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmak durumunda olduğunu belirtiyordu. Türkiye ile birlikte ABD, İran, Arnavutluk ve Pakistan'ın olumsuz oy verdiği bu karar, BM'nin Kıbrıs'la ilgili aldığı kararlar içerisinde, Kıbrıs Türkleri ve Türkiye açısından en olumsuz kararların başında gelmektedir. Galo Plaza'nın raporu ve BM Genel Kurul kararının metni için bkz. *UN Security Council Official Records*, Document S/6552, January-March 1965, pp. 199-252; *Yearbook of the United Nations*, 1965, p. 213. Kararla ilgili değerlendirme için bkz. Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s. 318-320; Sarıca vd., *Kıbrıs Sorunu*, s. 224-226.

nı ve Kıbrıs Türklerinin “azınlık” statüsüne indirgenmesini hedeflemektedir. Söz konusu plan, 21 Aralık 1963 günü başlayan yerel çatışmalarla uygulamaya safhasına geçerken, tarihe “1963 Kanlı Noel Olayları” olarak geçecek silahlı şiddet eylemleri de “1963-1964 Kıbrıs Krizi”nin başlangıcını oluşturmuştur. Bu çatışmalar aynı zamanda, yoğunlukları farklı da olsa aralıklarla adada 11 yıl sürecek olan şiddet sarmalının da başlangıcını teşkil etmesi yönünden önemlidir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, 1963-1964 Kıbrıs Krizi, görelî olarak uzun bir zaman dilimine yayılan (Aralık 1963-Ağustos 1964) ve farklı ivmeler taşıyan bir krizdir. Krizin hem bu özelliği hem de krizin özgül şartları dikkate alındığında, Türkiye’nin krizi zorlayıcı diplomasiyle çözüme stratejisi büyük ölçüde rasyonel bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye bu stratejisini bir yandan diplomatik süreçleri işletmek, diğer yandan da mecbur kaldığı takdirde fiili güç kullanımının gerektireceği askerî hazırlıkları olanakları ölçüsünde yapmak üzerine kurmuştur. Bu çerçevede, Türkiye’nin kriz sırasında oluşturduğu ve uygulamaya soktuğu zorlayıcı diplomasisi, söylem düzeyinde dile getirilen “güç kullanma tehdidi”nin, eylem düzeyinde de kararlılığını gösterecek ve inandırıcılığı arttıracak şekilde somut uygulamaların ortaya konulmasını ve hazırlıkların yapılmasını içermektedir. Ancak burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, Türkiye’nin bu kriz sırasındaki temel yönelimi, askerî güç kullanımına başvurmak ve sonuçta topyekûn bir savaşa yol açacak ölçüde sert bir tepki göstermek değildir.

Krizin başlangıcından itibaren elde edilmeye çalışılan şey, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları’nın tek yanlı eylemler ve kararlarla değiştirilmesini Türkiye’nin kabul etmeyeceğini muhataplarına kabul ettirmek ve adada yaşayan Kıbrıs Türk toplumunun haklarını güvence altında tutabilmektedir. Türkiye bu hedefi elde etmeye yönelik olarak diplomatik girişimlerini sürdürürken, adadaki Türk toplumuna yönelik şiddet eylemlerinin sona erdirilememesi durumunda devreye sokmak üzere sınırlı ölçekte askerî güç kullanımını da içeren bir zorlayıcı diplomasi stratejisini de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye zorlayıcı diplomasi stratejisini, hem askerî hem de siyasal açıdan karşılaşacağı tepkileri ve kayıpları en aza indirecek bir fayda-maliyet analizi çerçevesinde ve istediği sonucu da alabilecek şekilde oluşturmaya çalışmıştır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye’nin bu zorlayıcı diplomasi stratejisinin temel amacı, 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde oluşturulan ve 1960’ta Lefkoşa Antlaşmaları’yla birlikte Kıbrıs’ta işlerlik kazanan anayasal düzeni korumak ve adada yaşayan Kıbrıs Türklerinin güvenliğini sağlamaktır. Türkiye, bu amacını gerçekleştirmek üzere ortaya koyduğu/koymayı düşündüğü askerî nitelikteki eylemlerinin uluslararası hukuka uygunluğunu da 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde “Garanti Antlaşması”nın kendisine tanıdığı hakka dayandırmıştır.

Kriz sırasında yönetimde bulunan Başbakan İsmet İnönü'nün liderliğindeki hükümet (Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-Bağımsızlar koalisyonu) adada yaşayan Türklere karşı girişilen şiddet hareketlerinin artması karşısında diplomatik girişimlerini sürdürmenin yanında, “*Garanti Antlaşması*”nın 4. maddesinin kendisine tanıdığı hakka dayanarak gerektiğinde devreye sokacağı fiili güç kullanımının iç hukuktaki yasal dayanağını oluşturabilmek için de 1961 Anayasası'nın 66. maddesi çerçevesinde 16 Mart 1964 tarihinde TBMM'den “*silahlı kuvvetleri kullanmak*” konusunda yetki almıştır. Dolayısıyla, uluslararası hukuktan ve antlaşmalardan kaynaklanan bir hakkın kullanımı konusundaki yasallık, iç hukuk zemininde de oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, burada bir hususa açıklık getirmekte fayda vardır: 1961 Anayasası'nın 66. maddesinin düzenleniş biçimine bakıldığında, hükümetin TBMM'den izin ve yetki almasına gerek olmadığı da söylenebilir. Zira, 1961 Anayasası'nın 66. maddesinin

“Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine... .. izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir...”

şeklinde düzenlenmiş olması, “*Garanti Antlaşması*” kapsamında hükümetin “*silahlı kuvvetleri kullanma*” konusunda TBMM'den izin almaksızın yetkili olması sonucunu doğurmaktadır. Buna rağmen hükümetin böyle bir yola gitmiş olmasında, Başbakan İnönü'nün bu konudaki hassasiyetinin büyük rol oynadığı söylenebilir. Zira, Başbakan İnönü hem TBMM kararlarıyla Kurtuluş Savaşı'nı yürütmüş önemli bir asker olarak, hem de Kore Savaşı'na (1950-1953) TBMM'nin izni olmaksızın asker göndermiş olan DP (Demokrat Parti) Hükümeti'ni bu konuda açıkça eleştirmiş bir muhalefet lideri olarak, “*savaş*” gibi ulusal desteğin ve konsensüsün başarıya önemli derecede etki ettiği bir eyleme karar verme ve uygulama noktasında son derece sağduyuludur. Dolayısıyla, burada hükümetin TBMM'den izin ve yetki alma yoluna gitmiş olmasının temel nedeni, esasında ilgili şartlar dâhilinde yasal olan bir eylemi ulusal “*meşruiyet*” zemininde de kuvvetlendirmektedir. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nın 66. maddesinin bu düzenleniş biçimi, hükümetin kararıyla 25 Aralık 1963'te ilk defa Türk savaş uçaklarının Kıbrıs üzerinde zorlayıcı diplomasinin bir unsuru olarak gerçekleştirmiş olduğu “*ıhtar uçuşları*”nın yasallığına da bir hanel getirmektedir.

Bütün bu çerçeve dâhilinde Türkiye, “*Garanti Antlaşması*”nın 4. maddesi uyarınca öncelikle İngiltere ve Yunanistan nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak, adada antlaşmalarla kurulmuş olan düzeni korumaya yönelik tedbirler konusunda istişarelerde bulunup “*müştereken*

müdahale” etmeyi sağlamaya çalışırken; diğer taraftan, istişare ederek ya da müştereken hareket etmek mümkün olmadığı takdirde, tek başına adaya müdahale edebilmenin meşru ve yasal zeminini oluşturmuştur.

Bununla beraber, Türkiye, uluslararası hukuktan ve antlaşmalardan kaynaklanan bu hakka dayanarak giriştiği/girişeceği ve son kertede adaya bir müdahaleyi de içerebilecek askerî nitelikteki eylemlerinin uluslararası kamuoyunda nasıl karşılandığı/karşılanacağı noktasında da büyük bir duyarlılık içerisinde hareket etmiştir. Zira, Soğuk Savaş’ın hüküm sürdüğü iki kutuplu uluslararası sistem içerisinde, başta ABD ve SSCB olmak üzere İngiltere, Yunanistan ve BM’nin izledikleri/izleyecekleri tutumlar, Türkiye’nin adaya bir müdahalesini de içerebilecek nitelikteki eylemlerinin meşruiyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin, kriz sırasında SSCB’nin yapmış olduğu açıklamalar ve ilgili devletlere vermiş olduğu notalar Makarios yönetimini destekleyici nitelikte olduğu için, Türkiye’nin adaya bir müdahalesi durumunda SSCB’nin göstereceği tepkinin çok daha büyük bir krize yol açabilme riski karşısında Türkiye temkinli davranmaya çalışmıştır. Keza, ABD yönetimi de kriz süresince, Türkiye’nin adaya olası bir müdahalesiyle olayların kontrolden çıkması durumunda, bir yandan, krizin Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa evrilebileceği endişesini yüksek düzeyde taşıırken; diğer yandan da, Makarios’un giderek SSCB’ye yaklaşmasından rahatsızlık duymuştur. Diğer bir deyişle ABD yönetimi kriz sırasında, NATO’nun güneydoğu kanadında oluşması muhtemel bir çatlak ve SSCB’nin Doğu Akdeniz’de etkinliğinin artma riski karşısında, adanın eski sahibi olan İngiltere’den daha fazla inisiyatif alma gereğini hissetmiştir. Nitekim bu yüksek düzeydeki inisiyatifin doğal bir sonucu olarak ABD yönetimi tarafından Türkiye’ye iletilen 5 Haziran 1964 tarihli “*Johnson Mektubu*”, Aralık 1963’ten bu yana tam 4 kez (25 Aralık 1963, 15 Şubat 1964, 13 Mart 1964, 7 Haziran 1964) Kıbrıs’a müdahale etmeyi düşünen/müdahale etme kararında olan Türkiye’yi bu konuda engellemiştir. Keza ABD, bu mektubun hemen öncesindeki günlerde de Akdeniz’deki 6. filosuna bağlı bir birliği Kıbrıs ile Türkiye arasında konuşlandırarak Türkiye’nin adaya olası bir müdahalesine karşı da fiili bir önlem almaya çalışmıştır. ABD’nin, gerek “*Johnson Mektubu*”ndaki “*SSCB’nin krize müdahil olması durumunda NATO’nun harekete geçirilmeyeceği*” şeklindeki ifadeyle Türkiye’ye yapmış olduğu üstü kapalı tehdit, gerekse 6. filo vasıtasıyla Akdeniz’deki girişimi, Türkiye’nin uluslararası hukuktan ve antlaşmalardan kaynaklanan haklarının ve Kıbrıs konusundaki duyarlılıklarının ABD tarafından tam olarak dikkate alınmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan, Türkiye’nin 1963-1964 Kıbrıs Krizi’ne askerî olanaklar açısından hazırlıksız yakalandığı da bir gerçektir. Nitekim, kriz sırasında Kıbrıs’a müdahale anlamında başarılı bir askerî güç kullanımının olabirliği masaya yatırıldığında Kıbrıs’a başarılı bir müdahaleyi gerçekleştire-

recek ölçüde askerî olanaklara ve hazırlıklara sahip olunmadığı görülmüştür. İnönü Hükümeti'nde Başbakan Yardımcılığı ve Devlet Bakanlığı görevlerini yürütmüş olan Kemal Satır'a göre, Başbakan İnönü durumu inceleyerek, komutanların ve Genelkurmay'ın değerlendirmeleri karşısında, askerî bir başarıyı şüpheli görmüştür. Bu nedenle Başbakan İnönü'nün düşüncesi, askerî bir başarısızlığa uğramaktansa meseleyi siyasi yönden halletmeye çalışmak ve siyasi yenilgiye uğranılsa dahi askerî yenilgiye uğramak kadar zararlı olmayacağı yönünde olmuştur.⁸⁶

Bu askerî kapasite ve hazırlık yetersizliği, SSCB ve ABD faktörüyle de birleşince Türkiye için zorlayıcı diplomasi stratejisini gerçekçi bir denge içerisinde sonuna kadar zorlamaktan başka bir çare kalmamıştır. Ancak buradaki en büyük risk, zorlayıcı diplomasi çerçevesinde söylem düzeyinde yaratılan güç kullanma tehdidinin sınırlı ölçüler içerisinde uygulama safhasına nasıl geçirileceği ve bu uygulamanın ortaya çıkaracağı "tırmanma"nın nasıl kontrol edileceğidir. Zira, zorlayıcı diplomasi doğası gereği yaşanması muhtemel bu tırmanma, çatışmanın yayılma riskini de beraberinde getirmektedir ki, böyle bir durumda zorlayıcı diplomasi stratejisi çökerek yerini "savaş"a bırakmaktadır. "Savaş" ise o dönemde Türk karar alıcılarının böylesi bir sonucu arzu etmemesinden daha çok, böylesi bir durumda başarılı bir sonucu garanti edecek askerî kapasitenin ve hazırlığın yokluğu/eksikliği nedeniyle kaçınılmaya çalışılan bir durum olmuştur. Zira, krizin üçüncü evresinde uygulamaya konulan bombardımanların istenilen etkiyi doğurmaması durumunda, amfibi harekât seçeneğinin uygulamaya konması gerekecektir ki, o dönemde Türkiye'nin askerî olanakları açısından bunun uygulanabilir olmadığı ortadadır. (Nitekim, Türkiye bu gerçeğe 1967 Kıbrıs Krizi sırasında da bir kez daha yüzleşmek durumunda kalacaktır.) Bu çerçevede krizin başlangıcında Türkiye, istemlerinin yerine getirilmesi konusunda yaratmaya çalıştığı "zorunluluk/aciliyet" duygusunu daha çok siyasi ve diplomatik baskı yollarıyla canlı tutmaya çalışmıştır. Buradaki temel amaç muhataplar üzerinde "algı" düzeyinde "Türkiye'nin Ada'ya bir müdahalede bulunabileceği tehdidi"nin yaratılması suretiyle, muhatapların göstereceği tepkilere göre zorlayıcı diplomasisini şekillendirmek olmuştur. Krizin ilerleyen safhalarında ise Türkiye, istemlerinin karşılanmasını sağlamak, kararlılığını göstermek ve bu çerçevede "zorunluluk/aciliyet" duygusunu canlı tutabilmek için sınırlı ölçekte askerî güç kullanımına başvurmak durumunda kalmıştır. (Kriz sırasında Türkiye'nin uyguladığı zorlayıcı diplomasi parametreleri için bkz. Tablo 2).

Bu yönleriyle Türkiye'nin kriz sırasında uygulamış olduğu zorlayıcı diplomasi stratejisi "zımni ultiimat", "baskıyı aşamalı arttırma", "dene ve gör" türündeki stratejilerin çeşitli aşamalarda uygulanmasını içermekte-

⁸⁶ Bölükbaşı, *Barışçı Çözumsuzlük*, s. 113.

dir. Özellikle, “*baskıyı aşamalı arttırma*” stratejisinin uygulandığı krizin ikinci evresinde (15 Ocak-5 Haziran 1964), Türkiye bu stratejinin sağladığı esneklikten istifade ederek askerî ve siyasi açıdan neler yapılması gerektiği/neler yapılabileceği konusunda muhasebesini ve hazırlıklarını yapabileme şansını yakalamıştır. Gerek askerî kısıtlar gerekse ABD ve SSCB faktörü karşısında İnönü Hükümeti krizin başından itibaren, gerçekleştirilen diplomatik temaslarda ve görüşmelerde uzlaşmaya açık olan taraf olma yönünde azami gayreti göstererek, Makarios’un uzlaşmaz tutumu karşısında ilgili ülkeler nezdinde destek bulmaya ve Makarios’a karşı baskı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Makarios’un, SSCB’yi bir denge unsuru olarak kullanmaktaki ustalığı ABD’nin Makarios üzerinde yeterli bir baskı kurabilmesini engellediği gibi, “*Johnson Mektubu*”yla birlikte en büyük baskı ABD tarafından Türkiye’ye yapılmıştır. SSCB, kriz sırasında Makarios’a olan desteğini açıklamış olmakla birlikte “*Johnson Mektubu*”nun Türkiye üzerinde yaratmış olduğu hayal kırıklığını değerlendirmek üzere harekete geçerek, Türkiye’ye karşı daha yumuşak bir üslup da takınmıştır. Netice itibarıyla, Türkiye kriz sırasında zorlayıcı diplomasi stratejisini taraflar açısından güç dengesinin nasıl şekillendiğine bakarak, diğer garantör devletlerle birlikte ABD ve SSCB’nin kimin tarafında yer alacağına göre ayarlamak durumunda kalmıştır. Bu bakımdan, Türkiye, krizin belirli bir aşamasına kadar güç dengesinde Makarios’a göre “*yalnız*” kalmıştır. Türkiye’nin bu görece yalnızlığı ancak gerçekleştirdiği bombardımanların neticesinde ABD ve SSCB’nin Makarios’a desteğini çekmesi ve baskı yapmaya başlamasıyla birlikte tersine dönmüştür.

Tablo 2:
1963-1964 Kıbrıs Krizi Sırasında Türkiye’nin Zorlayıcı Diplomasisinin Parametreleri

Hedef Devlet	Kıbrıs Cumhuriyeti ve Yunanistan
İstemler	* Kıbrıs Türk toplumuna yönelik şiddetin durması * Ablukanın kaldırılması * Zararın tazmini * 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları’na ve Kıbrıs Türk toplumun hak ve statülerine riayet edilmesi
Uygulanan Zorlayıcı Diplomasi Stratejileri	* “Zımnî ultiimatom” * “Dene ve gör” * “Baskıyı Aşamalı Arttırma”
Askerî Etki Araçlarının Kullanım Biçimi ve Düzeyi	* Güç kullanma tehdidi * Çatışmaya varmayan sınırlı güç kullanımı (Erenköy-Mansura hattındaki Rum mevzilerinin savaş uçaklarıyla bombalanması)
Türkiye’nin Ulusal Çıkar Matrisinde Öne Çıkan Unsurlar	* Güvenlik endişesi (Kıbrıs Türk toplumu için) * Egemenlik iddiası (Kıbrıs Türk toplumu için) * Statükoyu korumak

Krizin en kritik aşaması ise üçüncü evresidir. Söz konusu evrede, 1964 Mayıs'ında Makarios'un, Kıbrıs'taki mecburi askerlik sistemini ihdas etmesi, Rumları askere almaya başlaması ve dışarıdan ağır silahlar satın alması ve Kıbrıs topluma karşı uygulanan ambargo ve ablukalar krizi ciddi bir biçimde tırmanma sürecine sokarken ve Kıbrıs'taki çatışmalar da yeni boyutlara taşınmıştır. Nihayet, 6 Ağustos 1964 tarihinde Grivas komutasındaki "Rum Millî Muhafız Kuvvetleri"nin TMT'nin denetimindeki Erenköy-Mansura bölgesine ağır silahlarla saldırıda bulunarak, Erenköy'ü limana bağlayan yolu denetim altına almak için başlattıkları girişimin ablukayla sonuçlanması krizi "doruk" noktasına taşımıştır. TMT kuvvetlerinin Erenköy'e çekilmek zorunda kalmasıyla birlikte, "Rum Millî Muhafız Kuvvetleri" tarafından bu bölge abluka altına alınmış ve hem bu bölgedeki Türklerin hem de TMT'lilerin yaşamı ciddi manada tehlike altına girmiştir. UNFICYP'nin saldırıları önlemede yetersiz kalması üzerine Türkiye, BM ve NATO nezdinde girişimlerde bulunurken, hükümetin kararıyla 7 Ağustos'ta Türk savaş uçakları ada üzerinde "ihtar uçuşu" yapmışlardır.

Bu girişimlerin ablukayı kaldırma ve çatışmaları sona erdirme noktasında etkili olmaması üzerine, 8-9 Ağustos'ta Türk savaş uçakları "Rum Millî Muhafız Kuvvetleri" bulunduğu mevzileri bombalamaya başlamışlardır. Türkiye'nin yürütmekte olduğu zorlayıcı diplomasi çerçevesinde uygulamaya soktuğu "dene ve gör" türündeki bu askerî girişim Türk karar alıcıları açısından krizin "en kritik" kararını oluşturmuştur.

Zira, "Johnson Mektubu"nun Türkiye üzerinde yarattığı "soğuk duş" etkisinin henüz taptaze olduğu bu süreçte, böylesi bir askerî girişimin uygulamaya sokulmuş olmasının uluslararası kamuoyunda yaratacağı tepkiler ve krizin savaşa evrimle riski Türk karar alıcılarının dikkate almaları gereken en önemli husus olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'a sınırlı ölçekte de olsa "ilk müdahalesi" anlamına gelen bu bombardıman eylemiyle İnönü Hükümet'i yürütmekte olduğu zorlayıcı diplomasinin bir anlamda son sınırına yaklaşmış olurken; diğer taraftan, kararlılığını ve inandırıcılığını önemli ölçüde pekiştirerek, "Johnson Mektubu"nun kriz sırasında hükümet üzerinde yarattığı olumsuz ve zayıflatıcı etkileri de nispeten azaltabilmiştir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin başlatmış olduğu bu askerî girişim, bir yandan Türkiye'nin kararlılığını ve inandırıcılığını zayıflatan etkenleri belirli ölçülerde bertaraf ederken, diğer taraftan adadaki Türk direnişi de motive etmiştir. Sonuçta, bu bombardımanlar hem ABD hem de SSCB üzerinde beklenen etkilerini göstererek BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesi sonucunu doğurmuş ve Konsey almış olduğu 193 (1964) sayılı kararlar taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur. Makarios'un ablukayı kaldıracağını ilan etmesi üzerine Türkiye de ateşkes çağrısını kabul

ederek muhtemel bir “sıcak savaş”ın eşiğinden dönülmüştür.⁸⁷ Çatışmaların sona ermesiyle birlikte kesintiye uğramış olan Cenevre Konferansı 15 Ağustos 1964’te tekrar başlamış ancak 31 Ağustos 1964’te sonuç alınmadan dağılmıştır. Buna rağmen, Eylül 1964’ten itibaren taraflar arasındaki bu “sessiz ateşkes”le birlikte Kıbrıs’taki gerilim (ekonomik ambargo ve ablukaya rağmen) görece yatışmış ve Türk dış politikası tarihindeki ilk Kıbrıs krizi sona ermiştir.

1963-1964 Kıbrıs Krizi sırasında İnönü Hükümeti’nin izlemiş olduğu politikanın Türk dış politikasının temel ilkelerinden birini oluşturan “statükoculuk”la da doğrudan bağlantısı vardır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bağımsızlığını kazandığı 1829 yılından bu yana Yunanistan’ın “Megali İdea” (Büyük Düşünce) çerçevesinde izlemiş olduğu politikalarla 150 yıl içerisinde Türkiye aleyhine tam 6 kez ve bağımsızlık toprakları açısından da 3 kat⁸⁸ genişlemiş olması⁸⁹ karşısında, Türkiye ancak 1923’te imzaladığı Lozan Barış Andlaşması’yla bir denge kurabilmişti. (Ege’deki Türk-Yunan dengesi). Kaldı ki bu denge, 1947 Paris Barış Andlaşması’yla İtalya’nın egemenliğindeki “Oniki Adalar”ın Yunanistan’a geçmesiyle birlikte Türkiye aleyhine bir kez daha bozulurken, İngiltere’nin Kıbrıs Adası’na bağımsızlığını verme sürecinde Akdeniz’de de bir Türk-Yunan dengesi oluşturma ve onu koruma zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Türk dış politikası tarihinin en önemli başarılarından birini temsil eden ve DP iktidarının Dışişleri Bakanı F. Rüştü Zorlu’nun çabalarıyla Türkiye’yi Kıbrıs’a ortak ettiği 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları çerçevesinde Akdeniz’de de oluşturulan bu statüko, daha beş yılını doldurmadan Yunanistan’ın desteğindeki Kıbrıs Rumları tarafından aşındırılmaya çalı-

⁸⁷ 10 Ağustos 1964 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında krizle ilgili olarak durum değerlendirildiğinde, askerlerin ve bazı bakanların BM Güvenlik Konseyi kararına rağmen Kıbrıs’a yönelik askeri müdahaleye devam edilmesini, hatta adanın işgal edilmesini istedikleri görülmektedir. Nitekim, Nihat Erim, bu istek karşısında Başbakan İnönü, “Haksız duruma düşeriz, Makarios ateşkes kararına riayet ettikçe biz de edelim, diğer isteklerimizi diplomatik yoldan güdelim. Bombardımanlarımızı dünya huzuruna, bunu değerlendirelim. Sabırla ve sakınarak davranalım.” diyerek, bu tür istekleri kabul etmediğini belirtmektedir. Bkz. Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, s. 393.

⁸⁸ 1829 yılında Yunanistan’ın topraklarının büyüklüğü 47.516 km² iken, 1948 yılı itibarıyla topraklarının büyüklüğü 132.562 km² olmuştur. Bkz. Hasan Köni, “1964-1974 Yılları Arası Türk-Yunan İlişkileri Algılama Analizi”, *Türk-Yunan İlişkileri (Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 91, Ankara 1985.

⁸⁹ Söz konusu genişleme süreçleri şöyledir:

1864 (İyon adaları İngiltere tarafından Yunanistan’a bırakıldı.)

1881 (Epir’in “Arta” bölgesi ve Teselya Yunanistan egemenliğine girdi.)

1913 (Balkan Savaşları sonunda Makedonya, Güney Epir, Rodos ve Girit adaları Yunanistan’ın egemenliğine girdi.)

1920 (Batı Trakya Yunanistan’ın egemenliğine girerken; 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgaliyle Anadolu’da başlayan Yunan fiili egemenliği Sakarya Savaşı’nın sonunda (Eylül 1921) Ankara’nın 40 km. batısına kadar uzandı (Bursa, Uşak, Kütahya, Afyon, Eskişehir işgal edildi).

1923 (Lozan Barış Andlaşması’yla Bozcada ve Gökçeada dışındaki Ege adaları üzerindeki Yunanistan egemenliği tanındı.)

1947 (İtalya, Oniki adaları Yunanistan’a devretti.)

şılmıştır. Kıbrıs tarihinin ilerleyen sürecinde yaşanacak olaylar da bu statükonun fiili garantiler ve Türkiye'nin askerî caydırıcılığı olmadan ayakta tutulamayacağını açıkça gösterecektir. Dolayısıyla, İnönü Hükümeti 1963-1964 Kıbrıs Krizi boyunca çok da olumlu olmayan askerî ve siyasi olanaklar içerisinde izlemiş olduğu politikayla, "statükoculuk" ilkesini sürdürme, Türk-Yunan dengesi koruma ve uluslararası antlaşmalardan doğan haklarını koruma ve kullanma adına Türk dış politikası açısından önemli ve başarılı bir sınav vermiştir.

Kaynaklar

Kitaplar

- Aksu, Fuat, *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C. I-II, 11. bs., Alkım Yayınevi, İstanbul, t. y.
- Armaoğlu, Fahir, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959): Türk Hükümetinin ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
- Ball, George, *The Past Has Another Pattern: Memories*, W. W. Norton, New York 1982.
- Bölükbaşı, Süha, *Barışçı Çözumsuzlük*, İmge Yayınları, Ankara 2001.
- Denktaş, Rauf R., *Kıbrıs Girit Olmasın*, 3. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, Aralık 2004.
- Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, t. y.
- Gürel, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, C. I-II, Kaynak Yayınları, İstanbul 1985.
- Harris, George, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective (1945-1971)*, American Enterprise Institute for Policy Research, Washington 1972.
- Hasgüler, Mehmet, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflası*, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.
- Küçük, Fazıl, *Kıbrıs Türk Davası ve Kıbrıs'ta Rum Vahşeti*, Devlet Basımevi, Lefkoşa 2002.
- Mirbagheri, Farid, *Historical Dictionary of Cyprus*, Scarecrow Press, Inc., USA 2010.
- Oberling, Pierre, *Bellapais'e Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü*, Çev. Mehmet Erdoğan, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Öztürk, Osman Metin, *Stratejik Açıdan Doğu Akdeniz ve Kıbrıs*, Altinküre Yayınları, Ankara 2003.
- Papandreou, Andreas G., *Namlunun Ucundaki Demokrasi*, 2. bs., Çev. Semih Koray, M. Emin Yıldırım, Bilgi Yayınları, Ankara 1991.
- Sarıca, Murat, Teziç, Erdoğan ve Özer Eskiuyurt, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1975.
- Soysal, İsmail, *1571'den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Kıbrıs Sorunu*, KKTC Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1986.
- Sönmezoglu, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınevi, İstanbul 2006.
- Şahin, Haluk, *Gece Gelen Mektup*, Cep Yayınları, İstanbul 1987.
- Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973): İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1992.
- Uslu, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.

Makaleler

Aziz, Aysel, "1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 24, Sayı: 3, s. 167-210, (Eylül 1969).

Bilge, A. Suat, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri (1945-1965)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 9. bs., Siyasal Kitabevi, s. 335-427, Ankara 1993.

Dağı, Zeynep, "Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili", *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*, Der. Zeynep Dağı, Alfa Yayınları, s. 287-353, İstanbul 2007.

Erhan, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler (1960-1980)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, (1919-1980), 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, s. 681-715, İstanbul.

Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler (1960-1980)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, (1919-1980), 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, s. 716-767, İstanbul.

Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler (1945-1960)", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. I, (1919-1980), 12. bs., Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, s. 576-614, İstanbul.

George, Alexander L., "Coercive Diplomacy", *The Use of Force: Military Power and International Politics*, 6th ed., Ed. by. Robert J. Art, Kenneth N. Waltz, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., pp. 70-76, Lanham 2004.

Kitroeff, Alexander, "Documents: Cyprus, 1950-1954; The Prelude to the Crisis, Part II: The View of the United States", *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 15, No: 3-4, pp. 19-36, (Fall-Winter 1988).

Kitroeff, Alexander, "Documents: Cyprus, 1950-1954; The Prelude to the Crisis, Part I: 1950", *Journal of the Hellenic Diaspora*, Vol. 15, No: 1-2, pp. 71-102, (Spring-Summer 1988).

Köni, Hasan, "1964-1974 Yılları Arası Türk-Yunan İlişkileri Algılama Analizi", *Türk-Yunan İlişkileri (Üçüncü Askerî Tarih Semineri Bildirileri)*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 81-91, Ankara 1985.

Resmî Yayınlar

"The 'Akritas Plan' and The 'Ikones' Disclosures of 1980", (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/akritas-plan.en.mfa>, 5 Ağustos 2010.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 16 (Ocak 1966).

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 2 (1964).

Foreign Relations of the United States, 1964-1968 (Cyprus; Greece; Turkey), Vol. XVI, United States Government Printing Office, Washington 1999.

General Assembly Thirty-third session Item 28 of the preliminary list Question of Cyprus, A/33/115 S12722, 30 May 1978, (Çevrimiçi) <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N78/127/66/PDF/N7812766.pdf?OpenElement>, 5 Ağustos 2010.

UN Security Council Official Records, Document S/6552, January-March 1965.

Yearbook of the United Nations, 1954.

Yearbook of the United Nations, 1964.

Yearbook of the United Nations, 1965.

Diğer Yayınlar

Keesing's Contemporary Archives, 1963-1964.

"Meclis'e Gelen 18. Tezkere Olacak", *Hürriyet*, 10 Şubat 2003, (Çevrimiçi) <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/10/02/351513.asp>, 5 Ağustos 2010.